

В КРАЇНІ НЕВОЛІ

В країні неволі

Д-р А. Княжинський

В країні неволі

Видавництво „Християнський Голос“

Мюнхен 1957.

Відбитка

з тижневика «Християнський Голос»

На місце вступу

Предложені Шановним Читачам «Х. Г.» «Спогади» не належать до особистої мемуаристики, не є реєстром особистих важких переживань автора за мурами тюрем і за огорожею лагерів, напротязі поверх десятирічного підневілля — але спробою зробити синтезу з пережитого, баченого, заслуханого, чи вичитаного із советських часописів, журналів і подібних публікацій, матеріялу; спробою дати образ життя зпоза залізної занавіси. В цій синтезі, що відповідає істоті такого викладу, мусять знайти місце й деякі дані з попереднього часу, значить до 1945 року, і врешті загальні висновки на майбутнє. Тільки в деяких місцях я дозволю собі навести свої особисті переживання, якщо вони є — так би мовити — типові для загальних явищ, або спеціально цікаві. Для збереження кольориту цього життя я вживатиму місцями назви приняті в тюремницькому побуті, чи вони будуть урядові чи взяті із його жаргону.

Тюремницьке життя в ССР не є відірваним від основ усього побуту в цій країні і цей другий визначає методи і засоби першого. Для того прошу вибачення, що матеріял — один і другий — знайдеться не віддільно в окремих розділах, хоч би це може було правильніше з боку конструкції, але часто поруч себе. Я бажав би щоби через це Шановні Читачі відчули — так би мовити — тембр і пульс советського життя. В викладі матеріялу будуть однак окрім розділів з тюремницького побуту, окрім з життя на «свободі». Читач повинен однак пам'ятати, що духове життя підсоветської людини стойть завжди на грані між турмою і куцою большевицькою свободою. Ті, що в тюремних умовинах, линуть душою хоч би на цю «свободу», ті, що «на свободі», дрижать, щоб не попасті в тюремницький побут.

Ще одна заввага: вживаю окреслення «советський» — не «радянський», бо про «ради» в СССР не має й мови, і всі зібрання, що кінчаться якимись рішеннями, є німим зборищем, яке має обв'язок піднести руки й деколи виголосити патетичну похвалу урядовому внескодавцеві. Друге окреслення — «большевицький» через те є синонімом слова «советський» і оба терміни мають свій однаковий зміст і в цьому змісті живуть у душах і серцях усіх громадян цієї держави.

К П З

(Камера придварительного заключения)

або

(Камера придварительно заключенных)

КПЗ — це перший ступінь, переддверя тюрем, вступ підневільного животіння арештантів (зк — заключених), що після ДОПР-у (Допросительной акції), та при суду поведе жертву в лагер. Означити цю установу українським словом «табір» невилічдане змістом цієї останньої назви, що має гуманний посмак, як табір у війську, юнацьких товариствах, чи дитячих літніх відпочинкових місцях. КПЗ має свою глибоку ціль: зломати людську душу, зробити з людини безволного об'єкта, схильного призначати все (навіть усупереч дійсності), що потрібне для складення акту обжалування. З фізичної сторони КПЗ це звичайна мала келія у підвальні станиці якоїсь поліційної частини, що входять у склад таких грізних установ як МВД, МГБ, чи СМЕРШ*. В цих келіях поміщається зловлених, запідоозрілих у злочинах людей. Келії є вщерть заповнені арештантами, без найпримітивніших уладжень для відпочинку, сну і т. п. Тільки в кутку стоїть один предмет для фізіологічної потреби, споконвіку в Росії названий «парашею». Келія без вентиляції, де до випарів людського

* Министерство Внутренних Дел — раніше НКВД, — Народный Комиссариат Внутренних Дел, Министерство Государственной Безопасности — раніше НКГБ, СМЕРШ — Смерть шпionам. Всі ці уряди з окремою верхівкою, зв'язані тухою із собою.

тіла, скривленої одежі долучається сопух «параші». У підвалі є ще окремо «карцер» — ще більш примітивна комірка, де кидається опірних, що не «желають сознаватися». Безперериву в горі йде «допрос» (переслухання). Звідтіля у підвалля доносяться крики і стогони, рев і плач, і важкі ударі, включно із копняками — де попгало. Це триває і на протязі дня і цілу ніч. Процедура коротка: арештованому ставиться запит. Не признається — його зневолюють до признання побоями. В часі побоїв, що раз-у-раз степенуються, повторюють завжди одне і те саме питання. Зомліє арештований від побоїв, чи втрати крові — до притомності приводить його відро води. Признається — тоді мусить подати своїх спільніків. І знову ціла акція повтаряється. Мовчить помимо побоїв — кидають його, чи тягнуть в «карцер». А там, як і в келіях кам'яна, або глиняна долівка, вікна тільки в решітках, як і в келіях, але зимою без скла — і без води. В келіях хоч можна гасити жажду, коли після «допросу» приходить важка гарячка, коли засихає в роті й у горлі. Пройде день і ніч на «допросі», — годинку — дві з трудом впадеш у кошмарний сон, але заснути не можна; болить і пече все збите тіло. Кличуть знову і знову те саме. От тоді у нещасних людей ломалася душа, — і «признавалися», але подати «соучасників» було ще важче. Кого із безневинних людей «впакувати»? Совість же гострий прокуратор!

На скільки садистично ламається, чи пробується зламати духовий опір арештантам з боку большевицького суддівництва, дозволю собі навести своє переживання з КПЗ. Безумні заміти, що мені робив слідчий — советський полковник СМЕРШ-а, відкидав я рішуче в ряді «допросів», і видавити з мене їх признання його завели. «Довольно с вами возиться. Хватит дурака валятъ. Больше разговаривать не будем. Кто другой кончит разговор з вами!» — кричав розлютований слідчий і велів мене відвести в камеру. Я не звернув уваги на зміст його слів, бо звик до його крику, лайки і погроз. Тоді й вийшло це моє переживання. Наступної ночі — бо всі допроси проходили в СССР тільки у ночі — коли в арештanta повинна бути слабша сила волі, по мене прийшов знаний мені старший сержант в асисті.

6-ох озброєних автоматами солдатів СМЕРШ-а. «Собирайтесь! ступайте вперед!» Іду. Руки, як звичайно, ззаду. Обабіч мене, по три з кожного боку, солдати; автомати готові до стрілу, звернені на мене. Ведуть мене в іншу, як звичайно, кімнату. Увійшли. Багато світла сліпить мій зір. «Становись!» — і сержант задержує мене при вхідних дверях. Очі звикають до світла, і перед собою у віддалі, яких 6 метрів, бачу довгий стіл, накритий червоним сукном. Задніми дверми входять три офіцери СМЕРШ-а. (Два полковники і старший лейтенант). Сержант зголошує, що мене приведено. Незнаний мені полковник, (бо другий із них був мій слідчий) грізно дивиться на мене. Як я виглядаю, не знаю, бо не має в мене зеркала, щоб побачити своє обличчя з доволі великою бородою. Але це мене не цікавить. Силкуюсь тільки зберегти спокій, не показати свого хвилювання, тому і наставляю себе на розгадку такої сцени, і її декорації. Незнаний полковник дає якийсь наказ старшому сержантові — цей підходить до мене, бере мене за рамя і веде три кроки вперед. Там стоїть крісло, і мені вільно сісти. Сідаю. Тимчасом офіцери розкладали по столі якісь папери, незнаний мені полковник каже меністати. Спокійним, але грізним басом починає — розуміється — в московській мові «Стойте перед воєнним трибуналом! я предсідник трибунала».

Після перерви грізно «Ви — називає мое прізвище — захотіли глузувати з нас? Вважаєте нас за дураків? Що?!» Останнє слово виходить вже криком; обличчя його наливається кров'ю. «Вам же (прізвище) доказано, що ви вдернували тісну сполку з урядом Гітлера, що особисто з'язались з Геббельсом — були в нього, в хаті три, чи чотири рази — співпрацювали з німецькою Головною Кватирою. Шо ви врешті український політичний банлит!». Він робить перерву і грізно глядить мені в вічі. «Шо маєте на те сказати?». Стараюся говорити спокійно і рішучим тоном, але мене дратує те, що голос у мене дрижить. «Нічого мені ви не в силах доказати. Це все брехня — від початку до кінця». «Отак він усе — говорити полковник слідчий. — Кожен раз так бреше». «Не нервуйтесь — неначе успокоює його полковник-предсідник, — не варт він, сволоч бандитская, ва-

ших нервів», і зразу повертаючись до мене, з бішеним криком: «Хватит дурака валять! суду все ясно!». Мовчу. Що тут і говорити? На віщо кожне слово. Він повертається до двох товаришів; «Пойдем-те, товарищи, кончать». Вийшли в сусідню кімнату, на нараду, буцім то, і через дві-три хвилини вернулися. Стають за стіл слідчий праворуч, старший лейтенант ліворуч предсідника. Надівають шапки. Солдати СМЕРШ-а стають на струнко. І тоді чую спокійний бас предсідника. Воен.-Трибуналу: «(підсудний, уроджений тоді і тоді), жив тамто, виконував постійно свої злочини в тому то і тому. Вину його доказано. Супроти цього — на основі статті карного закону 58 пункт 4, 6, 8, 11, 14, «приговорюється к висшій мере наказання». Тут перериває він і робить павзу. «Казнь буде ісполнена сьогодня в 4 з половиною часуночкою». Павза, а потім: «какие у вас єще желания?». Силкуюсь зібрати думки, бо в мозгу тільки одна: «кінець». Надумав. «Два — кажу — бажання. Перше: дайте мені священика, щоб я висповідався». «Не разрешається!». «Ну добре — підхоплю в мить — моя віра дозволяє в таких випадках безпосередньо висповідатися перед Богом». Всі три офіцери роблять ґримас сміху. Чую, що маю на стільки сили, щоб говорити дальше і продовжую: «Дайте мені шматок паперу й олівець, хочу написати своїй дружині і своїм дітям слова прощання й останню свою волю». «Не розрешаю!» — Заревів полковник предсідник, вдаряючи пястуком у стіл, і мене здавило за серце. Стало невимовно жаль... не знаю чого. З горла не вийшло вже ні одне слово. Всі три судді вийшли

Через хвилину вернувся із задної кімнати старший лейтенант і дав наказ: «Отвести в камеру!» Ідемо. Старший сержант, вже з наганом у руці, попереду, я за ним з руками заложеними за спину, солдати СМЕРШ-а обабіч по три з кожного боку, з автоматами як раніше, ззаду у віддалі яких 5 кроків іде старший лейтенант — права рука в кишені. Мені повертались не вільно, і лейтенанта запримічую щойно на закруті на сходах. Дивно — як рельєфно чітко бачу тепер усе. Відчинили мою камеру-одиночку, туди увійшов офіцер, розглядів усю кімнату, довше порився в постелі і вийшов. Кивнув

рукою, сержант зловив мене за рам'я, завів в камеру, оставивши мене посередині кімнати. З важким скрипом зачинився замок у дверях, і я знесилений сів, чи радше впав на «койку». Напружені змисли зору та слуху якось заніміли, неначе зомліли, тільки, в мозку осталось одне слово: «кінець». Не довго якось сидів я на постелі в отупінні, бо в душі піднявся бунт: «Не хочу вмирати! Чуєте ви, стіни, не хочу! Яка подлість у цих садистів!...» Ця остання думка дає голос розсудкові. Стаю на роздоріжжі між двома змістами: «кінець» і «лист до рідних». А розсудок радить: кінець так і мусить бути, і так завжди колись в житті він буває. Яка різниця — коли? Контроль другої думки ще менше вдається, бо тут уже голос остає за почуванням. Серце сильніше від мозку — особливо в останніх годинах життя. Не можу відогнати цих думок. Стаю і ходжу по кімнаті, чотири кроки туди, чотири назад. Зір паде на стіни. Вони вперто займають мої очі. Вдивляюся в них, неначе чогось на них шукаю. Та вони нецікаві, брудні і з слідами засохлої крові. Ага! написати б на стіні до дітей і до дружини. Але чим, І хто це читатиме? Вони й не знатимуть, де пройшли мої останні години життя... Години? Яка тепер година? Скільки залишилось їх до кінця? Не вгадаю... Мабуть мало, а в мене остання розмова — з Богом. І нагло щезають з поля зору — стіна, стеля, долівка — все; яесь у просторі без площ, що замикають його. Як добре тепер говорити з Ним... Не має слів — бо кожне із них булоби безбарвне — наявіть без змісту. Щось сильніше від слова летить від душі до Нього. І не багато того «чогось». Всього два: «Прости і будь Опікуном моїм діткам і дружині». (Це так можна окреслити словами з перспективи прожитого згодом часу). Стан цього трансу триває доволі довго, так мені здається. Прокидаюсь. Чую безграницну фізичну втому. Хитаючись іду до «кійки», кладусь, укриваючись загорткою, бо мороз проходить хвилями по всьому тілі. Лежу, заплющивши очі, та спати не можу, бо дрижу із зимна. Помалу вспокоююсь, радше дубію і деревію психічно. І нагло! Долі сходами у підземелля зо стуком і якимсь криком іде, чи біжить якась юрба. Багато ніг. Дзенькіт зброй. Ідуть коридором в

напрямі моєї камери. Тепер уже чути виразно крик. Хтось паде раз-у-раз долі, благально скиглить: «Простите! бользе не буду! не убивайте!» Йому у відповідь реве бас: «Поднимайся, падло! слишиш!, — і ма- буть сильний удар і стогін першого «ой-ой-ой!». Бас реве: «Солдати поднимите його! Тяньте!». І знову «Простите» і т. д. Порівнюються з моїми дверима — і йдуть дальше. Відчиняють з ключа найближчу камеру направо. Крик розпуки, удари, рев баса. А далі: «пли!» стріл — і «а-а-а...» і мовчанка. Мені ясно тепер усе. Кров стукає в висках, в орбітах очей, мозку. Стає горяче-жарко навіть. На коридорі рух. Вийшли з сусідньої камери — а на долівці там певно труп у струмку крові, там буду незабаром лежати і я — побіч нього. Заглухне, заніміє все. Зупиняю думки, бо юрба задержалася під моїми дверми. Проскрипів ключ у важкім замку, раз-другий. Силую себе лежати й не знімаю загортки з голови. Увійшли в камеру і бас: «Поднимайтесь і одевайтесь! четири с половиной!» Стаю й на плечі надіваю загортку — і нагло бунт у душі: хоч одним словом вклонити їх... скидаю загортку й до них: «Це для вас — воєнний трофей!», а мені у відповідь полковник: «гадина!» дальша команда: «руки назад! вперед!... Матінко Божа — не дай заломитись мені, хай кати не бачать мого передсмертного хвилювання... іду до дверей між дворяд солдатів СМЕРШ-а вони направляють дула автоматів на мене. Доходжу до дверей. Перша пара солдатів вискочила на коридор. — Дула на мене.

Нагло, несподівано криклива команда: «Задержись!». Хочу переступити поріг, та два солдати загороджують мені дорогу скрещуючи автомати. «Повернись!» — я не беру цього наказу до себе і стою звернений обличчям у коридор. «Слышите ви, к вам говорят! Повернитесь!» Ці слова якось з трудом починаю розуміти, бо всіми думками я вже там — у сусідній камері — і з проволо обертаюсь «Три шага вперед!» Хтось штовхас мене сильно в спину і я роблю цих кілька кроків. «Подсудимий, слышите? Исполнение приговора произойдет не сегодня, а завтра, в тоже время». Він робить павзу, потім обіцяє «отменит» присуд, коли я в найближчий день признаюсь до всіх зроблених мені закидів. Хвиля гні-

ву заповнює мою душу, серце, мозок. «Не робіть мені ласки, — говорю по українськи, — я нічого вам більше не скажу! Стріляйте сьогодні!» «Молчи, гадина!... А потім дає короткий наказ солдатам, що виходять зараз же в коридор, за ними старший лейтенант, слідчий і врешті він. В дверях заскрипів замок, потім кроки, а згодом тиша. Стою на місці — ноги неначе закаменіли — і каменіють дальше. В очах темніє, і я лечу в якусь бездонну прірву... Як довго лежав я, не знаю, бо в мому підземеллі денного світла не видно. Але чую, що стеля тихо дзвенить від кроків прохожих: дзінь-дзінь-дзінь. Значиться вгорі день. Лягаю на койку болить нестерпно голова. Заплющую очі, щоб зневолити себе заснути, щоб не думати, що завтра треба буде ще раз пережити передсмертні мінuty. Хтось відкриває запровалу двері з ключа і на вішпиньках йде до моєї койки. Вдаю, що сплю. Цей, що увійшов, легко торкає мене за рамя. Розплющую очі — і бачу над собою грубе, але якесь добре обличчя, товсті вуса солдата. «Спите, дядечку?, питає по українському пришелець. — Спіть і не турбуйтесь. Сволоч зайняли вам ніч. Та ще як! Комедію таку встроїли. Далеко од Москви та й сміливі такі. А то, коли б... потеряли б пагони... Спіть, дядечку, нічого поганого не буде». І так, як увійшов, так тихо вийшов, і тихо зачинив двері.

Мене більше не кликали — і через три дні вислали етапом у Москву.

Тимчасом опричники КПЗ або знесилися з об'єктом, або нових жертв наловлено багато, треба відтягити камери, із яких передають у тюрму. Переїзд туди теж окремий розділ історії. Коли це проходить на провінції, тоді гонять арештanta пішки, але здебільша везуть на вантажнім авті, бо «переслухані» йти не в силах. Везуть звичайно більшу кількість, де натовп не відповідає площи, і на команду «садись!» треба присісти. Але яка це мука! Болить усе тіло, опухлі рани ще більше ускладнюють положення. Але «конвой» (сторожа) спроможні й це зробити. У містах переїзд проходить у закритих автаках — «Чорних воронах», з окремими передлами, що в них навіть стояти важко.

«Давай! поехали!»

Трапляються дуже рідко випадки, що якусь зловлену «птичку» не б'ють так важко, щоби на тілі оставалися помітні сліди, щоби поломати ребра, вибити око, зуби, відбити нирки, печінки, зломати хребетний стовп, або жінку насилувати. Бо — ану чого доброго — «птичку» прийдеться випустити і вона знайдеться по той бік греблі. От тоді вона була би наявним доказом умовин життя «в самой гуманной и справедливой стране». Зате воно обійшовши полічниками, або навіть і без них проходить найбільш садистичні моральні тортури, що в сумі мають дати цей самий ефект.

За мурами тюрми.

Із зовні здається, що між советськими і західно-европейськими тюрами немає великої різниці. Але пришельця (зк) вражає зразу їх гігантський розмір (напр. т. зв. Бутирська тюрма в Москві має несповна 1 км. у квадраті і поміщує около 40 000 «мешканців»), потім доступ до їх подвір'я. Кілька залізних воріт проскрипить, поки вантажне авто чи «Чорний Ворон» зупиниться на якомусь під'їзді. Там уже ждуть «гостей» начальники різних ступнів. Виводять із авта по одному, просліджують акти і вже теж по одному ведуть у коридор і ставлять його обличчям до стіни. «Смотреть только на стенку, не ворочаться, не глядеть в сторону!». Вздовж стін стоять по обі сторони спинами в коридор бувші «граждане» СССР. «Малчать! никакого разговора!». Покищо йде голосна команда; один із вищих чинів — офіцер вичитує помалу прізвища, підстаршини підводять вичитаних зк по «боксам» (бокс слово англійського походження — щось у роді шафи при стіні, при задній його стінці лавочка). Там арештанти роздягаються, одяг їх замикається в мішок і заирається у «прожарку», точніше — у «шмон» (до общуку), арештантові кидають старе солдатське одіння. Його ведуть до фотографії, з таблицю на грудях, до відтиску пальців, контролі документації, тощо. Опісля ведуть у «баню», де стрижуть його «под ноль», голять. Це все йде помалу, з довгими переривами. Арештант має звикати робити все на команду, має відовчитися

бути чоловіком, що самостійно виконує всі рухи і думав про них. Згодом він одягає своє одіння і стає вже членом, чи радше складовою частинкою махіни, що зветься вже «контингентом» правосуддя. Його відводять в «общую» камеру, або в «одиночку»; це залежить від ступня його провини. Зумисне навів я всю процедуру, бо вона типова для перших кроків у всіх тюрмах, що в них попадає арештант із КПЗ.

Свій особистий шлях на цьому першому ступні тюремницького побуту в КПЗ пройшов я за кордоном, у занятих советською армією областях, звідкіля і перевезено мене в Москву. Із бокса в чорному вороні міг я скрізь «волчок» (візитирку) незамітно глядіти на вулиці. Довго іхав я і мої товариши недолі з летовища у знану з літератури тюрму «Лубянку». Вулиці з вібоями обставлені брудними будинками; рух на них малий. Свобідні люди, проходячи тротуарами, глядять тільки під ноги, щоб не наразитися на заміт шпіонажу через зайву цікавість. Ідуть усі одинцем і мовчат. В Лубянку в'їздили ми через потрійні залізні ворота. В одному підсінні нас висадили і повели в коридор. При розділі по боксам мене повели в підвальня, зачиняючи за мною залізні важкі двері. Другий поверх унизу. Задержавшись на маленькій площі, де стоїть столик і табуретка, посадили мене з наказом: до нікого із прохожих не відзвіватися, голосно не кашляти, не глядіти в бік, тільки на сходи. Сторож — старший сержант — пішов поверх, і я остався сам. Тиша як у могилі, ніякого кроку, шелесту не чути. Півсумерк, тільки у стелі мала синя електрична лампочка. Праворуч і ліворуч від мене запримітив я великі залізні двері, — розуміється — замкнені на ключ. Менш більш через пів години, що іх використав я на те, щоби прослідити свої кишені, що в них не знайшов я вже хустинки з монограмом і ні одоного клаптика паперу, долі сходами зійшли три чоловіки: один солдат і два підофіцери. «По приказу» я не глядів на них.

Зупинилися перед дверми ліворуч мене. Офіцер поскробав тричі у заліznі двері. Звідкіля відповів хтось таким самим знаком. Двері відчинилися, дунуло

важким пивничним вуздухом. Тут побачив я довгий коридор з такими як у передсінку синіми лямпочками під стелею. Обабіч коридора багато залізних дверей з «волчками». Це камери — глибоко під землею. Хто там карається? Напевно великі «шишки». Господи! Неважек мені тут місце? Защеміло серце. Двері в коридор зачинилися і щойно через яких десять хвилин спрокволя відкрилися. Вийшов офіцер і звернувся обличчям у коридор. За хвилину два підстаршини вивели під руку (радше витягнули) високого, до скелету похуділого і з блідим обличчям, синіми губами і глибоко в орбіти запалими очима, чоловіка. Офіцер грізним шептом поставив йому питання: «Как фамилия?» Дрижачим голосом відповів живий труп: «Восемсот двесте п'ять» «Што!» визвірився офіцер. Затрусиився «преступник» на всьому тлі і поправив «Триста...» Не докінчив, бо голос ув'язніув у горлі. На те грізна відповідь: «Я тебе виб'ю з голови твої восемсот!». Пішли угору. Живого трупа потягли вверх сходами два підстаршини. Я остався сам серед німої тиші. Думки роєм лізуть у мозок. В їх хаосі просидів я одну мабуть годину. В кишені знайшов ще одну зломану цигарку. Закурити б! Але сірників немає... Врешті прийшов новий для мене незнаний старший сержант. «Раздевайтесь бістро! до гола!» Сів я — як мати родила — на зимну табуретку. Мороз зв'ялив мене не до стриму. Прошу його сірника, хоч закурю. «Успеете» і не дав. Повільно мняв по десять разів кожен сантиметер одежі і білля. З кишені викинув на долівку зломану цигарку. Я хотів було її підняти. «Не шевелісь! Чорт ее не возмет!» Довго тривав цей «шпон»; мене огорнула апатія. Годі! Раз козі смерть! «Одевайтесь бістро!» і розтоптив цигарку. «Пошли! — слава Богові — на світло дня. Після довгих років подав мені розгадку цього чоловіка-числа, високий урядовець з міністерства сполуки, що теж сів на 25 років у лагер «Генерал Кутепов» не один. Много из таких потеряло себе со своєй фамилією і догарають как номера.»

Цього підвалья Лубянки інтуристам (иностранные туристы) не показується, але наземні камери. Це чисті

кімнати з чисто застеленим ліжком, столом, кріслом. До поміщених там арештантів говорять через «ви», на тарілках подають їду і деколи навіть питаютъ: «что будете кушать?» Мені довелося побути в Лубянці тільки дві доби, з цього дві години в камері.

Опісля переведено мене в «Лефортовську тюрму», де пройшло все слідство, потім після присуду в «Бутирську тюрму», врешті в пересильну «Краснью пресню», де вперше зустрівся я зо світом советських бандитів, переїжджаючи туди «Чорним Вороном».

При переїзді з тюрми в тюрму, завжди повторяється ця же процедура. У визначеній арештантові тюрмі проходить слідство. Воно мало різниця від «допросів» в КПЗ. «Русская ругань» і побої такі же безжалісні і садистичні, як і там, тільки з переривами від слідства до слідства, так що «зк» може «вилізуватись» із синяків і ран, поки дістане їх при новій зустрічі із слідчим. Жінок часто переслухують голих, нахабно лають їх і блють по голому тілі. У протокол не вводять ніколи реплік арештента, ніколи не переслухують його свідків. Лайкою і побоями і безнастанно повторюваними замітами знесилують його духово, доводять до апатії і рецигнації — і він, щоб скоротити побут «признається» — до невиконаних ніколи злочинів. У тракті слідства бувають теж різні його форми. Постійно битий, нагло дістає «бутерброт» і чай. «Давай будем говорити по хо-рошему». Але згодом його знову битимуть.

Процедура слідства своєрідна советська. Іде не про те, щоби добути правду, але про те, щоби підсудний признав свій «злочин». Методи, як вище сказано. Чим більше «соковитий» вийде протокол, тим більша певність «следователя», що дістане за нього премію. «Следователи» стараються вибити із арештента більш обвинувального «матеріалу», як дало йому КПЗ. Тоді й ростиме й двигатись він вище по драбині ерархії «правосуддя».

Розказував мені один старий «дядько» із Західної України свою історію з тюрми. Він знав загально своє село, двох-трьох жidів із повітового містечка, а добре знав свою обору, корову, ялівку і коня. Поза говором свого села не знав ніякої іншої мови. З переслухань

приводили його, сам іти не мав сили. Це тягнулося довго-довго. В камері плакав «Учепився мене чорт, що я шпіон, а я і слова того не знаю». Від побоїв втрачав уже слух і зір. Товарищі недолі стали його переконувати: «І так вас не пустять домів, а маєте згинути від його побоїв, кажіть, що ви шпіон». Думав, думав дядько — і погодився. При наступному «допросі» «признався», що був німецьким шпіоном. Загорів следователь і «переконав» його, що він працював і в американській, і в англійській розвідці. Следователь сяяв. Він погодився дядька печеним мясом, чаем і дав йому пачку махорки і половину газети. Дядько на радощах вернувся в камеру і дякував за добру раду. Слідчий напевно похвалився перед вищою владою, бо при найближчому слідстві був не тільки він, але й ще «три грубі пани». Слідство вели вже вони. Дізnavши, що він і німецький, і американський, і англійський шпіон, подумали, пошептали між собою, та стали «допрашувати» дальше: «Чи був і французьким шпіоном? «Був». І пішли дальші питання: а італійським, а китайським, а японським, а бірманським? Дядько признав все і нагло дістає ляпаса. І за цим всі три «грубі пани» бютуть його, а сили в них більше як у попереднього слідчого. Три рази відливали його водою. «Обманывать собрался, сволоч бандитская!» Дядька принесли в камеру — був увесь синій і ледви дихав. Говорити вже не був у силах. Вже більш не кликали його на «допр». Після двох неділь прочитали йому присуд ОСО. Осудили його на двадцять п'ять років за «Соучастие в бандитизме». І дядько поїхав у лагер — хворий, безсилий старичок 78 років життя.

Після покінченого слідства, що триває місяць, два і т. д. навіть і до двох років, при чому арештант переїдають із камери в камеру, підписує «двесте шестую» (стаття кодекса, що говорить про закінчення слідства), потім представляють його до трибуналу. Арештант інколи відважується внести жалобу за побої, домагається переслухати його свідків, але це все відкидається; немає про цих свідків згадки в протоколі, і трибунал «не може» повірити в те, що він ставив безупинно таке домугання при «допрі». Його ж ніодної репліки в прото-

кол не введено — тільки обвинувачення. Те, що його зневолено побоями, одиночкою, карцером підписати протокол, трибунал «не може повірити»: «В Советскому Союзе такие ужаси не делаются». «Зашитник» (оборонець) «признає» повну виновність арештантів і тільки просить трибунал про зменшення «наказання». Трибунал іде на «нараду» і вернувшись проголошує присуд.

В 1944-5 рр. була «такса» 10 років і тільки у виїмкових випадках 15. Потім швидко ця такса (так називають арештантів вимір кари) зросла до 25 років. «Височша мера наказання» значиться смертний присуд на короткий час був знесений в 1953 р. указом, що в ньому без сорому говорилося про те, що злочинність у ССР зовсім зникла і через те в кодексі законів не повинна мати місця «височша мера наказання».

Вслід за тим указом, поданим у радіо і пресі оголошено амністію для кримінальних проступників (бітовориків), і зараз же — в три дні після появи указу — її переведено. Випущені на свободу бандити виконали вже в дорозі сотні знасиувань, грабунків і вбивств, потверджуючи цим на ділі, що «злочинність в ССР зникла». У пресі раз-у-раз стали появлятися звідомлення про безліч кривавих злочинів і кару смерті большевицька керма ввела в життя знову. Про цю амністію ще дещо в розділі «З історії тюремництва».

Повертаючися до справи присудів, треба не втратити з поля зору, що одного — типового для советського судівництва — явища. Коли арештантові не доказано вини, значиться, коли він мимо погроз, побоїв, карцеру і т. п. встоявся, а слідчий апарат не зумів знайти свідків, його протокол передають в ОСО (Особое совещание — комісія при МГБ, що її не знесено навіть тоді, коли на обмежений час усунено з овиду МГБ, а його справи переняло МВД) і воно «виносить» присуд, подаючи зміст злочину звичайно не називаючи статтей (параметрафів), і в аподиктичній, а не проблематичній формі напр. «за бандитизм», «за соучастие в украинском бандитском движении», «за шпионаж», «за связи с всемирной буржуазией» і т. п. Значить — це не превентивне відокремлення, але зовсім регулярна тюрма радше ИТЛ (исправительно трудовой лагер). І він «їде» в

лагер, разом із засудженими з такими ж, як і вони, обов'язками і ригорами режіму.

І з слідчої тюрми після засуду, переводять, а радше перевозять «зк» у «чорних воронах» у пересильний пункт. Коли ж тюрма була для політичних арештантів, то на пересилці зустрічаються вони з цілою сворою звироднілих покидьків суспільності, «рускими ворами и бандитами». Як що тут сказано про політичних арештантів, то треба памятати, що у советському кодексі того розрізнення немає, бо всі є однакові «злочинці». Тільки за статтями їх можна розрізнати. Політичні злочини в кодексі РСФСР (Русская социалистическая федративная советская республика) є 58. стаття, в кодексі УССР — (Украинская Советская Союзная Республика) є 54. стаття, в БССР (Белорусская Советская Союзная Республика), є 63. стаття — всі з багатьо-ма пунктами. Але й тут в 58 статті є 14-ий пункт для уголовних бандитів важкого калібр. Це кидає світло на всю 58. чи 54., або 63. статтю.

Від згаданих бандитів приходиться витерпіти ще безодню терпінь і в їх користь втратити всю свою мізерію. «Надзирателі» «коівой» і начальство не реагують зовсім на ці знущання, бо вони лежать у лінії цілого «виховного процесу» в СССР. З цими покидька-ми прийдеться вже арештантові відбути шлях у лагер, а може й там жити з ними вкупі, тому досвідні арештанти без усякого спротиву передають бандитам усе, що вони зажадають. Тільки західні українці, які зазналися в більшій скількості, ішли на протитерор і тоді усмиряли бандитів. Фізичної сили бандити бояться, і тільки супроти безборонних старих людей вони «герої». Методи протитерору стосували західні українці і в поїздах і в лагерях, і все виходили переможно. Проти цих оборонців людини начальство було безжалісне, але вони пробивалися теж колективним спро-тивом.

Шлях у лагер —

це справді терниста дорога, що вимотує із арештанта всі залишки фізичних його сил. Арештантів відправ-ляють уже масово здебільша пішки до залізниці, в

містах, куди треба йти вулицями, везуть на вантажних автах при підвищених бортах. Ладують їх у 3-тонову машину по 28—30 і вище на площадку, де може поміститися з трудом 15 чоловіків. Стояти там за тісно, а тут іще на команду «Садись» треба моментально сісти; тож сідають собі на коліна, на ноги, здавлюють собі грудні клітки і вже на початку перед їздою, скиглять і плачуть: «Начальник, начальничек, разреши лучше сесть». «Молчи, не шевелись, не подохнеш. Тише, а то бачку разобу» — причому йде це при акомпаніменті ударів. Щастя ще тоді — коли без побоїв обійтися. Коли услисся, на їх голови летять уже їхні клунки, скриночки (чемодани) і ускладнюють ще більше положення. «Пасажири» стогнуть і плачуть в часі їзди, інколи безуспішно осмілюються вискиглити своє благання: «Задержите, начальничек, мне ногу сломали!». «Єще доедеш, падло» — і всі комвоїри регочуться.

Доїхали до поїзду з товарними вагонами. Арештанти якось із трудом виповзли з авта. «Стройся! По п'ятеркам!», хоч місця по п'ять людей у ряді немас, що дає можливість конвоєві на нове знущання. Ніякого спожаління для хворих і немічних у нього немає. Паралітиків викидають на дорогу як клеци дров, звідкіля їх понесуть інші арештанти у вагон. (У тюрямах і лагерях паралітиків багато; це люди, що в наслідок інсульту попали в параліж і не вспіли вмерти. Але багато виходить з параліжем із тюрми; це навіть молоді люди, що їм зломано хребетний стовп). Зправила ведуть арештантів конвоїри не з цієї сторони, де є відкриті двері вагону, але з протилежної, бо це дає «молодчикам»-конвоїрам добру нагоду показати свою силу і посміятися. Уставили групу, порахували всіх (уже не знати скільки разів), і тоді наступає команда: «Быстро лезь под вагоном на противоположную сторону». Арештанти повзуть скільки сили, іх підганяють палицями, ба навіть собаками. Під вагоном, як на лихо звисає багато залізних штаб і залізного пруття, голову треба тримати при землі, але повзти тоді ще важче. «Быстро, быстро! падло!» і хамський регіт і гарчання, та лай собак. «Жить стало веселей» пригадую собі слова соєтського «поета», що зберігаючи своє «свободу» згу-

бив, як і всі большевицькі «творци культури — інженери душ» (слова Сталіна) навіть тінь своєї людської чести.

Влізли і вловзли до вагону. Сюди перенесли і своїх неподвижних товаришів недолі. Вагон замикають на всі замки і колодки, але незабаром доповнять його до приписаного законом числа: 60 людей у звичайний, 80 і більше у так зв. пульман-вагон (на 8 осей). На нарах, у 3 поверхні під короткими стінами, у пульманах ще на нарах під стелею, посередині вагону, поміститься з великим трудом 2/3 пасажирів — одна третя мусить остати на долівці. Ну, слава Богові! — можна віддихатися. Наладували всі вагони, замкнули їх «на всі спусти» і рушили в дорогу — в невідоме. В літку вагон розжарений, від стелі та стін пливе горяч, хочеться пити, але води замало, або її зовсім немає. В зимі йде від всіх площ вагону пронизлива стужа — бо всі стіни білі від грубої верстви інею. Вправді у вагоні є «печка» (бляшана, начебто кухонка, пізніше вже залізна) та дров чи вугілля підкидають дуже рідко, а печі димлять, вийдають очі і запирають дихання. Двічі, а в часі гострішого режиму, тричі в добу проходить «поверка». У вагон впадає група конвоїрів з деревляними чи залізними молотками переганяє арештантів з місця на місце, рахує їх і приспішує їх рухи ударами по спині, по головах, де попало. Обстукавши ще стіни і долівку, чи немає де спроби вилому, конвой виходить погрозивши та полаявши арештантів. Іду видавано їм на дорогу як т. зв. «сухий пайок». (хліб, мініятурна порція цукру, інколи такий шматок м'яса і рибу), рідше — це в часі облегчення режиму — варену іду: двічі в день юшку і раз густіше. Від цього правила буває багато виймків у бік облегчення чи погострення режиму, і щоб їх описати, на те треба було б окремої книги.

Із минулого — до моогоувязнення — занютую тут кілька сцен із транспорту арештантів. Коли в Україні ішла (після скасування НЕП-у) страшна хвиля пакифікації, та коли сотні тисяч українців, що вижили із кривавого наступу воєнного большевизму, попало в тюрми, та коли врешті цілі оселі виселювано, в «оддаленные места Росії», більшість із цих знедолених від-

правлювано на «освоение» Печори, Воркути і полос побіля них. Залізниця туди ще не проведено і гіантські етапи відправлювано пішки серед страшних моро-зів Заполяр'я. Ефект одного із цих етапів був такий, що, коли на початку його було близько 20.000 арештантів, на місце призначення прийшло несповна 500 чоловіків; інші замерзли по дорозі. Ці, що прийшли на снігову площину, були вже напів мертві. Ім сказано всього три слова: «Здесь будете жити». Тут вимирали пришелці десятками вдень, але приходили нові транспорти і доповнювали число. Тут вони побудували дрантивенські бараки, та стали працювати «на благо родини» — у початкових копальннях вугілля.

Розказував мені один український письменник про сцени з транспорту засланців з України. Широченна сніжна площа в тундрі. Мороз понижче -60° Ц. Лютує пурга. Батько, що остався ще з двоїма дітьми, окутав їх в останній одеждину, загорнув снігом, а сам молився і плакав. По дорозі вже раніше замерзла його дружина, невістка і троє діток. Загорнувши двоє останніх, ходив цілу ніч туди і зюди, щоб не замерзнуть. Далеко ще до світанку зупинився біля діток, відгорнув відмороженими пальцями сніг, розвинув діток і — витягнув двоє трупів. Колись плакав світ, читаючи «Батька зачумлених», польського поета Словацького, але за тими жертвами божевільного большевицького садизму не впала мабуть ні одна сльоза на культурному Заході. А скільки таких сцен було на протязі 38-ми років! Хто заплатить за горе окривавлених трупів — і коли?

Так «освоювано» і забудовувано нові землі в недоступних частинах СССР не тільки в початках існування цієї держави. В роках 1954—55 так же ішла «стройка» нових лагерів в північній частині Омської області з цією корисною для арештантів зміною, що це було в літі і до зими можна було побудувати примітивні приміщення для «зк» і краці для начальства, та це було в добі облекшеного режimu.

Далеко жахливіше виглядає транспорт водою, сплавними ріками і морем, наприклад в Норильск, або із Бухти Находки на Колиму. Перший триває кілька тижнів, другий місяці. На річних і морських кораблях

жажливо мало місця, — отже натовп і звязані з ним терпіння вище людських сил. На кораблі не можна перевести докладного розділу щодо жінок і мужчин, для того багато жінок підпадає страшному знасиуванню, що його переводять «удаліе молодци» — московські бандити, знущаючися при цьому фізично над беззахісними жінками. Кілька таких реляцій довелося мені вислухати, але з погляду приличності їх цитувати тут годі. Деякі жінки, арештовані в стані вагітності, родили на кораблях дітей серед ординарного глуму глядачів.

Повернемося ще трішки до часу їзди та моїх помічень. Людська цікавість діє і у моментах терпіння і жаху. З літака — осінню в дорозі до Москви — коли спало начальство, випивши 1 літр коняку у двох, заглядаю у вікно. Пливемо у воздушних просторах через килимку непідсоветську територію. Білі будинки, садки, огорожа, криші з бляхи і черепиці, і гарна шахівниця землі у різних тонах зелені. Це триває недовго, які три години, а потім усе, як під рух чародійної палички, нагло вривається. Безмежні простори Білорусі і Московщини, з великими лісами, а поміж ними клапті управних піль, що лежать понурі і мовчать. На полях нікого не видно. Приходить людська оселя. Така мала, що, здається, в долоні її сковаєш. Хат, а радше хаток-ліпнянок, дуже мало, більше малих димарів, що сторчати над землею; і з деяких йде несмілий димок. Це підземна нора, в якій приютилися люди. З висоти лету людей не можна докладніше побачити: малі вони, чи великі, як виглядають, як одягнені — не видно. В мозгу товпляться думки: чому це так? Невже ж важкий віз війни пройшов туди? Бути може... Але ж чому завжди серед такої оселі розлігся гіантний будинок — «амбар» і чому його ощадив огонь? При ньому товпляться ледве замітні людські істоти; їх покликано на працю.

Інші арештанти, що в такій же порі їхали поїздами, бачили більше, бо віддалі між ними і виднокругом була менша. Вони бачили більше підземних землянок, а радше самих димарів — і біля них вихід на світ ізпід землі. Вони бачили чорних похуділих жінок і дітвору і тільки інколи якогось чоловіка. Але він виглядав на

«начальника», (голову колгоспу, бригадира, і т. п.). Часто їм доводилося оглядати сцени орки колгоспних піль: кілька жінок впряглося в плуг, одна держить чепчики. «Рівноправність жінки» — прославлена в большевицькій країні. Але ж ця рівноправність не тільки з чоловіком, але і з конем! Багато можна виправдати жнивами безжалісної війни, але не все.

З Москви їдемо в Сибір. Тут уже воєнних дій не було, отже цікаво побачити цей край; наскільки він виглядає краще від Західних Областей ССРР. Зима; мороз на -55 ступнів, а навіть -60 Цельзія. Віконця в вагоні тухо замерзають, але все ж таки продуеш дірку і через неї глядиш на світ, що з нового большевицька влада «усунула» Бога. Воно й добре, що цілого віконця під стелею вагону назовні не видно, бо гостро заборонено глядіти в нього. Заки відчинить конвой примерзлі двері, сповзеш із нар у низ. Все ж таки бачимо «світ», хоч лютує сніговія — і «пурга». Пригадуються слова Шевченка з його «Сну»:

Сніги-сніги і болота,
Туман-туман і пустота.

Людських осель майже не видно. Притаїлися рідко до землі, або заховалися під землю; отже й тут землянки. Більші будинки — це залізничні двірці, та біля них інколи службові будинки. Зрештою всюди нужда і нужда — а туди ж не долітав «рев канон» і літаки. І тут вирізняються від усієї мізерії великі амбари, що рஸбліть враження змія, що прийшов брати з людей криваву дань.

Виладування арештантів із поїзду, перелік і дорога пішки в лагер — це теж окрема сторінка історії невольничого животіння. Цих сторінок така безліч і в таких вони варіятах, що для них треба було б окремої книги. У цьому місці дозволю собі навести одне із моїх переживань, тому що воно є типове для цього явища советського тюремництва. Після дванадцяти-дневної їзди товарним поїздом, серед жахливої стужі навіть злочинці тратять охоту грабити і глядіти в віконце. Задержусмося на перелеті Яя. Тут мають нас вивантажити і повести пішки в лягер тієї ж назви — двадцятьп'ять кілометрів. Ця віддаль лякає арештан-

тів, але і місцеве начальство не погоджується прийняти тисячу двісті «гостей». Викинули тільки двох мерців (кілька викинули вже раніше). Ідемо на схід. Слаба надія — та все ж таки надія: може дальнє буде краще. Один ще фрагмент. На долівці вагону замерзло лайнно. Під теплом тіла воно тає, і просякає одежду і білля. На стінах осів, на грубість кількох сантиметрів, іней. Опрешся об стіну, просякне розташаний іней до тіла. На нарах, де місце для тридцяти людей, розляглися кримінальні злочинці — «блотняки» (інакше: «шпаня»). Туди не допускають нікого із долівки, що примерзають до неї і до стін. Посередині вагона бовванія бляшана кухонка, але палити немає чим; вона така холодна, як стіни вагона. Пройти до «параші» — діло акробатики; похитнешся впадеш на когось — тоді битимуть тебе всі, поки в темряві добешся до свого місця.

Приходить більший двірець — знана із московської літератури ще 60-тих років XIX ст. (Іван Наумов) місцевість Маріїнск (коло 6 000 км. від Москви). Після торгів із начальством лагера арештантів висадили Пурга трішки уляглася, і можна бачити місто. Пізня ніч, на вулицях нікого, місто само — це одна руїна: партерові домики без огорожі, без стріх, вікна забиті здебільша дошками. Сюди не доходили страхіття війни, тільки глухі вістки про неї. Де ж причина цього жалюгідного стану? А ось: для людини, для громадянина большевицька керма не робить нічого; жий — як зумієш. (В 1951 р. в друге бачив я те місто. Його забудовано новими будинками, бо в місті поселили багато нових урядів. Але старі будинки осталися в давньому стані). Колона минула містечко; засніженим по-лем ведуть 1 200 арештантів у лагер. Довкола сторожа — «конвой» з крісами і автоматами в руках готовими до стрілу, і отара собак. У віддалі яких 50 кроків позаду йде начальство. Арештантів, що перемерзли «до кости» і ледве волічуть ноги, підганяє груба лайка — «ругань»: «Держись за руки, сволоч; по пятеркам — говорять тебе... твою маті!» Цих, що знеможені падуть, підгоняють собаками, що рвуть на них дешевенькі лахи і кусають тіло. Деяких, що відморозили руки й ноги і не в силі йти дальнє, кидають на сани,

як колоди дров. «О, Господи — стогнуть деякі з арештантів — щоби вже добитись до цього лагера». В голосі вичувається сліози. Відморожених будуть в лагері вже лікувати;; коли прийде гангрена, відріжуть ноги й руки. І це страшне каліцтво часто не спасе їх. Так помер ред. Пашкевич. Йому відрізано зразу обі долоні і обі ноги до коліна, але в наслідок дальшої гангрени він помер.

Станули під великими воротами. Конвоїри бігають на «вахту» грітися. Помалу, без ніякого поспіху, формують «надзирателі» лагера групи по 50 чоловік, і, відчинивши ворота, вводять їх у темряву лагера. Це робить враження входу в пекло. «Киньте всі надії!» — гомонить десь у душі спогад із Дантової епопеї. Увійде в лагер одна група і ворота знову зачинилися. Це тягнеться як вічність, а тут свище та стогне пурга з мінус 50 ступнями морозу. Замерзло, здається, вже серце і мозок. Одубіння і отупіння... Не чую вже голосів, не розрізняю людей... Одна чорна маса. Минають години. Мені стає тепло, і щось верзеться в голові — неначе кошмарний сон. Починаю замерзати... І тут нагло підхоплюють мене чиєсь сильні руки і тягнуть мене кудись — далеко. Ввалиємось по східцях у підземелля. Це землянка. Сопух гнилої землі, махорки, людського поту і т. д. здавлює віддих. Цей, що затягнув мене в землянку, здобув мені місце на лавці біля грубки. Це молодий, дужий західній українець. Після години приходжу у свідомість. Мій молодий опікун кудись дівся, і мене з моого місця виштовхнули. Коли втратив я свою мізерію — не знаю; московські «урки» (злодії) справжні мистці у своєму ремеслі. Лягаю під стіною на запльовану, гнилу долівку, бо всі нари, у три поверхі, заняла шпану. Западаю в сон. Навіть обтерти плювотиння з обличчя в мене немає сил. Сниться: лечу кудись у темну прірву — все глибше і глибше... Стусан у бік — і я бачу вперше в житті советський лагер.

Лагер.

Уявіть собі, Шановні Читачі, якщо Вам пощастило не бачити цього дива, велику чотирокутну площину, ого-

режену високим тином («забором»), знутра подвійною лінією колючих дротів, потім лінією табличок «запретна зона» або більш гуманно з додатком: «стой — стреляю!» Назовні тину теж лінія колючих дротів. На верху тину теж дріт у формі дашка, звичайно з високою електричною напругою. Між тином і першою лінією дротів у нутрі лагеря, вирівняна, вигладжена граблями, з мілкою глиною, чи піском, дорога в 4 метри ширини, щоби кожночасно могла дати слід цього злочинця, що попробує тікати з тієї території, що є внутрішніми межами лагера. В кутах так огороженої площи, вище тину, на чотирьох високих «ногах» побудовані піддаша для «охорони», розставлені вокруг лагерної площи, так, щоби ціла квадратна лінія її границь і головні вулиці нутра лагера були із них видні. В сутінку та темряві лінія огорожі освічена сильними електричними лампами і рефлекторами на углах. На «вишках» стоять безпереривно часові (охранники), при чому в періодах гострішого режиму (усиленного режима) на вишках уstawляють ще машинові кріси, направлені на всі вулиці лагера.

В середині лагерної площи побудовані бараки (раніше — землянки, згодом наземні) з одним або більше відділами замешкання (секції). В добре розбудованих лагерях є ще окремі будинки для канцелярійної праці (контори) для санітарних потреб (сан-часть), для так званих культурних потреб (КВЧ — Культурно Воспитательная Часть), іdalня за сценою, купальня (баня) з «прожаркою» і канцелярія для начальства. Все разом узяте — це «жилая зона», або в модному в СССР скроченні «жил-зона». Із жил-зони ведуть, поруч головних воріт, ще одні менші, а біля них «вахта» з постійним дижуром. Над вахтою є також вишка. З менших воріт є вхід у розміром більшу від жил-зони раб-зону, (рабочу зону), з різними примітивно уладженими варстатами, магазином, складом палива, тощо. Вона теж огорожена як жил-зона, з такими же середниками безпеки. Там працюють здебільшо інваліди, бо здорові з I, II, чи раніше ще III категорії праці (категории труда) працюють поза зону в лісі, в шахтах, на полі, при будові нових осель і т. п. (Хоч і там працюють інваліди,

що часто падуть мертві під тягарем непосильної роботи).

Це все становить об'єктивні дані побуту арештантів, де пливс їх важке, безжалісне, сіре, а то й криваве животиння — а на їх фоні каламутними болотами тече життя в цілому ССР. У лагерях проходить життя арештантів, хоч їх держать і в більших тюрмах (нпр. так зв. Александровському Централі в Іркуцьку), але там вони не «рентуються», отже і час їхнього побуту там обмежений. Погляньте, Шановні Читачі, на життя в лагері з «приличної віддалі», щоб туди не попадати. О 6.30 в зимі, о 5.30 год. в ранці в літі дзвінок. (фактично обрізок рейки, привязаний до стовпа за зоною) або гудок. Треба спішно одягтися і йти з бригадою в «столову», вихлептати ріденьку юшку з крупи, житньої разової муки і т. п. і бігти на вахту до воріт. В перших роках після воєнного десятиріччя снідання не було, тільки тепла вода і хліб на цілий день; тільки в обід була юшка без другої страви. Порції хліба; в тюрмі 450 гр. в лагерях зразу 500 потім 600 грамів; хліб в основі житній разовий, 55 процентовий. На вахті вже ждуть своїх «робочих» «бригадири», «десяtnики», «звеневые». Провірку приналаглює начальство і надзирателі: «Быстро! конвой ждет», хоч часто на нього треба ще довго ждати на стужі зимою, на дощі в літку. Коли «конвой» з'явиться, виходять «побригадно» арештанти, держачись за руки «строго по пятеркам»: «первая-вторая-третя...» і т. д. За зоною переходять «под распоряжение конвоя...» і т. д. до: «шаг в право шаг в лево — без предупреждения стреляю!» В окружені конвоїрів і собак ідути бригади на місце праці середину болотнистої дороги, по вибоях, калюжах — «строго по пятеркам» — в ліс, у шахту, «на производство», «на стройку», в раб-зону, тощо. Відставати не можна — тож слабші, дишучи як ковальські міхи, спішаться яко мога — вище своїх фізичних спроможностей. Пішли. (В лагерях для каторжан ця процедура багато важча, бо кожен рух треба виконувати в секунду, а навіть в її дробах. На роботу, майже з правила йдуть вони у кайданах)

Коли «робочие» вийшли, в зоні проходить «поверка»; всі арештанти біжать на головну вулицю лагера лінійку, стають по п'ять. «Поверку» переводять надзирателі, інколи офіцери із командного состава». Такий перелік переводять ще вечером, у каторжанських лагерах ще й ніччу. Ці арештанти, що осталися в зоні, як «строительная группа», асенизатори, служба бараків, канцелярійні сили (останні в лагерному жаргоні звуться «придурками»), миттю стають на працю, де ними орудують також бригадири і старші секції. Часто стають вони на роботу ще до ранньої «поверки»: на будову, ремонт бараків, бані, на чищення площі жил-зони, тощо. Це все інваліди, хворі, старі люди. Поза працею осталися, звільнені лікарями, на цей день важко хворі, а надто войовничі бандити, що до них начальство не привязується. Інваліди виходять часто на працю за зону — напр. возити із лісу дрова — навіть на просторі вище 30 км. на вантаження і розвантаження вагонів, на «уборку» казарм конвойчи раб-зони, на працю в «овоцехранилища» і т. п. Серед «ругані», а навіть побоїв, іде робота поза зоною в раб- і жил-зоні до обіду. Перерва на одну годину. Обід з «двойним» блюдом (раніше тільки з юшкою): «Первое» ця ж юшка, що у снідання (завтрак), «второе» — звичайно теж саме, тільки густіше. Хліб і цукор (зразу 17 грамів, пізніше 27) дістають арештанті вранці, або в обід, інколи ввечір. Робітним за зоною (в лісі, в шахтах, у фабриках) відвозять харч на місце праці. Після обіду праця продовжується в жил- і раб-зоні до 6 години ввечір; поза зоною, як розпорядить конвой. В хліборобських лагерах знімають з праці арештантів вже в глибоких сутінках. Виснажені, брудні приходять у зону, миються спішно, або й ні, біжать на «ужин» (вечерю) і лягають спати. Коли промочив їх дощ, висушуватись немає де; вранці треба зодягатися в мокру одежду. В останніх роках були хоч на нарах соломянки (матраци) і накривала (одеяла); в перших після війни роках треба було спати на голих дошках і вкриватися мокрою одягою. Заснули каменем, попередивши сон грубою лайкою, деякі (західні українці і дехто з інших чужинців) молитвою; дякували Богові за прожи-

тий день, за те, що живі вернулись. Що декаду, пізніше що тиждень — день «отдыха»; тільки в хліборобських лагерях його немає. Від роботи там же не звільнює арештанта ні слота, ні мороз, бо, коли немає вже роботи в полі, тоді приходить молочення збіжжя або чищення «овощехранилища» (пивниці для збереження городовини). Тільки два місяці — січень і лютий такі, як у всіх інших арештантів. Ввечір ще буває «прием в амбулаторіях», де товпляться хворі люди, благаючи для себе звільнення на наступний день. Але лікар чи лікарка звязані наказом начальства — звільнити тільки таке число, або навіть не звільнювати нікого. Тут треба замітити, що лікарі в більшості вели себе людяно, за винятком тих, що прислугувались начальству (тип — «рад стараться»). Між жінками лікарками таких ревних було дуже мало. В штрафних лагерях лікарської опіки з правила не було, там теж ніщо не виправдувало арештанта в часі недуги.

Два рази на рік бувають «праздники» — це «первое і второе мая» і «праздник революции» (7—8 листопада). Тоді — в перші дні цих «праздников» в ідалльні бенкет: бувало два «блюда» у сніданок і навіть три «блюда» в обід. Тоді з'являється на столі кусок сала, або мяса (двадцять грамів) і «крохмал» — присмак блатних. В час полекші режimu були ще в ці дні імпрези «кружка самодеятельности» — концерт, та сценічні вистави. В останньому т. зв. «кругому повороті» бували ще й доповіді на історичні, політичні, чи антирелігійні теми, що їх давали начальники. Доповіді в тому часі могли ще читати знані з лояльності арештанті. Великими подіями в житті арештантів бували фільми, теж в останньому періоді. Вони вводили арештанта в інший світ, компенсуючи на протязі двох годин враження арештантського побуту. Тоді богато з них жертвували для цієї цілі навіть свій нічний відпочинок. Нічну тишку каламутили кримінальні злочинці огидною лайкою; їм же спати не треба було, бо висипалися в день. Нічним їх заняттям була гра в карти, де вони вигравали чужі речі, або програвали навіть чуже життя, визначаючи в грі виконавця вбивства. Гру в карти переслідувало начальство віднімаючи їх у грачів, але нові їх при-

мірники з'явилися вмить (в режимних лагерах після лічня-лютня 1951 р. бандитів не було, тож і сон робітним арештантам вдавався). Що торкається вбивств з боку бандитів, то це належало до великих осягів, бо за це можна було добути тільки малу кару — доповнення до попереднього присуду — в кількості місяців. Це було тоді, коли в другому «крутому повороті» після другої війни, указом «стверджено», що «советське виховання», довело до повного зникнення злочинності в СССР і тому зноситься смертну кару. Цей указ скомпромітував себе скандално, і ця сама преса, що його гучно оголосила, нотувала день у день випадки вбивств з грабіжжю, вбивств взагалі, знасикування, великі крадежі, грабунки і т. д. Советська керма не посorомилася тоді дати собі полічника і ввести знову смертну кару. Чи в цьому часі припинено зовсім смертні карі, напр. у Західній Україні? Ні — людей вбивано там під вимівкою: «ликвидирован во время побега» і т. п.

В останньому десятиріччі більшість арештантів жила в надії на свободу, люди виїздили та приїздили в лагер у великій кількості виталися та прощаються побажаннями вийти на свободу. Цих надій не леліяли тільки західні українці; вони знали, що їм ласки ждати не можна. Найбільші оптимісти були завжди москалі, вони попадали часто навіть у «восторг» з приводу великих обіцянок неоголошеного в пресі указу. Майже всі вони «були вже на колесах». Цей оптимізм малів, коли прийшлося в лікарнях ждати безуспішно на звільнення, або вертатися після лікарських оглядін з поворотом у свій попередній лагер. Швидко розчарувалися арештанти в «облегченних лагерях». Вони могли тільки втішатися тим, що на «вишках» не було «охрannников» — зате всі мусіли стати на фізичну роботу (хоч в «обyкновенных» лагерах способів викрутитися від роботи було вже розмірно багато), щоб доказати «родине» (батьківщині), що вони на ділі в лагерях «исправились». Плакали вони тоді в кожному листі до давніх товаришів недолі.

Назагал перелякане «чисткою» начальство стало безрадне, навіть ув обличчі спрямованої до нього (них) ординарної лайки з боку арештантів, що випадково

попали в політ-статтю, на ділі ж у душі осталися «блотняками».

Що чвертьріччя в т. зв. «производственных лагерях» а то і в інвалідних відбувалися зібрання загалу арештантів для вислухання звідомлення про осяги й недоліки в роботі арештантів за три місяці, і накреслення пляну праці на наступний квартал. Зібрання ці переводило начальство, в останньому періоді «совет актива» (означена кількість безумовно лояльних арештантів, що ставали, як група, допоміжною для начальства клітиною лагера). От тоді одні й другі сипали гори обвинувачень на голови арештантів — все було зло, всюди були недоліки, «недочеты» — всюди бачили вони злу волю, а то й шкідництво. Заатаковані мали обовязок відповідати на зроблені їм закиди. Тоді виступало в всю ширину, довжину, та глибину відоме в СССР «досягнення» большевицької «демократії», що зветься гучно «критика й самокритика». Критика це саме оце шкалювання і обвинувачення; самокритика — це самобичування, сповідь і каєття. Скільки в першій нахабності, стільки ж у другій підлого рабства. На цих зібраннях ще йшли заяви «активістів». «Кто желает виступать?» — новий пункт програми і до голосу зголосуються всі чорні типи і переліцтовуються в декламаціях патріотизму, віданості «родине», подяки за її велики ласки для... арештантів. Ці «виступлення» кінчилися патетичними вигуками: «Да здравствует правительство. Да здравствует компартия, да здравствует великий Сталін» (це за його життя). Бувало з дива вийти не можуть чесні люди, а головно українці: скільки подлости і нікчемності береться у панівного народу.

Денервуючі хвилини спричинювали в лагерях ще т. зв. «коміссовка» — лікарські оглядини, що їх піврічно, або чвертьрічно переводили вольні лікарі й фельчери з «отделений», і які мали ствердити працездатність арештанта. Комісовку переводили дуже просто й коротко: арештанти роздягаються до голого тіла і стають перед лікарем чи лікаркою. Ці поглянуть у «формуляр номер два» на попередній діагноз,

прикладуть на дві до три секунди слухавку в око-
лицю серця й: «идите». Справа закінчена, а потім ча-
сто довідується інвалід, що він попав вже в другу —
робочу категорію. Тепер для нього морока: як же
йому справитися в роботі? Ця «перестановка» в кате-
горії праці потягала за собою дуже часті смертні ви-
падки при роботі.

Ще більш денервуючі дні були, звичайно ненадійні,
але — так би мовити — вони висіли в воздухі, про них
говорилося, думалося — це так зв. «етапи», отже пе-
рекидування арештантів по кілька, кільканадцять,
кількасот, до цілого лагерного контингенту включно —
в інший лагер. Мета етапу була звичайно окрита
урядовою глибокою тайною, що степенувало тривожні
настрої. Окремі транспорти мали різні цілі; за винят-
ком транспорту в лікарню, (що було щастям для важ-
ко хворого арештанта) всі інші були в більшій, або
меншій мірі каральні; вели за собою цілий ланцюг
знушань, починаючи від основного «шмону», через
транспорт на залізниці, важку дорогу, з лайкою, часто
побоями, до прийняття в наступний лагер з усією бю-
рократичною «чепухою» і, зрозуміло, з новим шмоном
а кінчаючи все «приміщенням» в перелюднених ба-
раках.

В цілому — дні арештанта визначав даний період;
було злекшення, тоді надія прожити день більша, було
загострення, тоді щеміло серце на відповідь: що він
принесе?

Освоєння здобутих земель.

В цьому місці треба присвятити сторінку розглядові
політики большевицької керми в нових, після другої
світової війни, здобутих землях — отже в Західній
Україні та Прибалтиці (Литві, Лотві й Естонії). Ці землі,
що до 1943/4 рр. стояли в орбіті західної культури і за-
хіднього парламентаризму, та через те духовно були ан-
титезою вже «вихованого» большевизмом Сходу, попали
в жахливє, діаметрально противне до попереднього,
життя, у всій його проблематиці. Знайшовшися в такій
дійсності, народи Західної України і Прибалтики,

втративши можливість жити, перейшли на оружний спротив. Почалися бої підпільних армій уярмлених народів із займанцем, та їм не судилось довго вдержатися, бо сили їх були непомірно різні. Більші боєві одиниці підбитих народів зліквідовано в трьох до чотирьох роках (1943—1947), після чого почалася акція ліквідації спротиву. Історія цих років вимагає основного опрацювання; я попробую звернути увагу тільки на ліквідаційні методи большевицької керми в західно-українських землях.

Ліквідаційна акція триває безпереривно й досі, проходячи різні ступні своєї напруги. Коли діяли ще більші боєві одиниці підпілля, большевицькі поліційні частини з'являлися в загрожених місцях тільки в асисті військових частин, що доходили навіть до величини полків. Однаке чисельна перевага по советському боці мусила скоріше, чи пізніше довести до знищенння більших боєвих одиниць підпілля, коли водночас підрівano їм матеріальну і моральну базу в терені через масові вивози місцевого українського населення в північні околиці європейської Росії та в Сибір, чи на досмертне поселення, чи в наслідок масової відповідальності цілих родин, що попали в тюрму та лагері з присудами у висоті, яку в даній добі стосовано (отже від 10 до 25 років); підпілля мусіло, як боєвий актив, докотитися до цього стану ввиду повного незainteresування Західного Світу їх самооборонною акцією, й головно внаслідок чисельної переваги ворога, що розпоряджав тупою масою свого солдатства.

Зберігаючи боєву традицію, підпілля жило й після ліквідації, не згадуючи про настрої, що їх витворювали насильні методи большевицької керми. Хто із учасників підпілля не попав у велику групу вихідців на Захід (у 1947 р.), мусів перейти на становище гоненого, безборонного звірка, скриваючися від ока большевицьких владей, втечою з місця на місце, поки не прийшла зима. Сліди по снігу є найкращим допоміжним союзником погоні, тому одиниці й малі вже групки підпільників оставалися на зиму у криївках (бункрах), голодуючи, хворіючи і дожидаючи якогось чуда, що могло б їх спасті. Тепер не треба було вже большевикам послу-

гуватись допомогою армії, але вони боялися й тих нечи-слених «останніх могіканів волі». В провінціяльних газетах Західної України стали раз-у-раз появлятися заяви большевицької влади; «киньте ліс, зголосіться туди й туди; вам все проститься, і будете жити спокійно, як творчі сили народу» і т. п. На цю приману не пішли «останні могікани» знаючи, що це хитрий підступ — «тільки дайте себе в руки» (пригадайте собі ці слова в контексті Шевченкового «Кавказу», і вам стане ясно, що цими самими методами послуговується і біла й червона Москва). Деякі однак одиниці з залишків підпілля, що терпіли страшні злідні, пішли на «повинну». Обітниць своїх большевицька влада не додержала; вона зневолила ці одиниці видати всіх «соучасників», вказати хати, що в них довелося їм випити склянку молока, та з'їсти шматок хліба і врешті вказати всі бункри. Залишки оборонців волі нагло побачили себе в тенетах. Відстрілювалися до передостанньої кулі і передостанньої гранати, і коли їм не вдалося вихопити-ся із наступу ворожих сил, використовували для себе останній набій.

Сотні найкращих ентузіастів загинули в цей спосіб, не залишаючи навіть для історії своїх лицарських прізвищ. Ці, що чудом втекли, попадали пізніше ранені, в большевицькі руки. Останні сліди святої крові лицарів впивала земля, розводив її сніг і дощ, а весною кормилися нею квітки, що росли на її почві. Та перемогою своєю не вдоволялися большевики. Для цілої системи «виховного» методу вони використали ці трупи «для ліквідації мерзенного націоналізму» (термін большевицьких газет в українській мові) у всьому терені Західної України. До цього служили ці трупи лицарів чести; їх волікли до найближчої оселі, привязуючи їх звичайно за ноги чи голову до хвоста коня. Знівеченою цим робом трупа кидають під хату, викликають з хати всіх, що там живуть, і ставлять низку питань: «Знаєш его? твой сын? брат?..» і т. п. Часто попадають на батька, чи матір вбитого і знівеченоого героя. Уявіть собі, Шаповалі Читачі, що сцену. Бідна-нешчасна жінка, а перед нею труп сина, що не пожалів своєї крові й буйної голови для Великої Ідеї. Признати велить материне сер-

це, але в хаті є ще дрібні діти — і всі вони в найкращому випадку підуть на «поселение в отдаленные места СССР», на смерть у снігах північної Росії і непривітного Сибіру. І мати рішає відректись від сина героя. Таких сцен були сотні й тисячі... Хто порахував цей безмір болю? Хіба Бог!

Або інша сцена: старий батько бачить, як під тимном крадеться його син. Паде стріл — і син закінчив свою лицарську дорогу. Трупа просто волічутъ опричники під батьківську хату. «Твій син?» Поглянув батько, побачив, що в нього вся脊на спечена на вогні (на ділі його поклали на розпалену плиту, та він ще втік і помер під батьківською стріхою). Не видержав батько, збунтувалось його серце — «мій!» На «допрі» осмілюється бути в згоді з власною совістю і сказати, що він такий же, як його син. За «сроком» 25 літ попадає в лагер а пара його нелітніх дітей, син і доня — на «лісоповал», на північ від Омска, куди тільки літом можна проїхати річним пароплавом. На досмертний побут!.. Або така сцена: батько зжалився над 11 річною донею і відрікся від трупа сина-героя. Всеж таки (за соучасие с українскими бандитами) дістав 20 років, а дою малу дівчинку вивезено в Читинську область на «лісоповал». Раз у рік діставав батько листок від дитини: писала про важку, непосильну для її рученят роботу, про відморожені ноги й руки — і просила батька арештант: «Не гнівайся тату, що може читати буде тяжко, але мені гниють усі пальці» і в кожному листі в кінці стояли слова: «Рятуй мене, тату золотенький». Потім замовкла, а за два роки від сліз батько осліп.

Інша історія: один молодий парубок стоїть під підорінням, його кличути кільканадцять разів на НКВД, він вертається як з хреста знятий. Кличути його матір, потім його десятилітню сестричку. Дитина померла після двократного «допру» на удар серця. Дома ще й молодші його брати — 8 і 6-літній, прийшла черга й на 8-річного. Не видержав парубок фізичних і моральних мук і, щоб освободити матір і братчиків, утік. Скитався, скитався, хворів на тиф, висох і сили не стало. Куди йому дітись? Як сонний поплівся під рідну хату. Біля тину його вбили енкаведисти, кинули під хату, викликали матір

і хлопчиків: «твой син? ваш брат, щенки?» Призналися. Їх вивезли в Східний Сибір, де вони примістилися в розваленім амбарі. Там померла мати і старшенький синок, молодший пішов пастухом у бідний колгосп, потім на лісоповал. А йому було тоді 10 років. І слід по ньому пропав. У руках сусіда цієї сім'ї залишилися її листи, що він їх беріг у «камері хранення» і мріяв: «Коли прийде час і їх судитимуть, як гітлерівських міністрів, прийду й кину це на стіл перед прокуратором». За своєю мрією помер у стаціонарі, не доживши її здійснення.

Десятки тисяч, може й сотні подібних історій з доби ліквідації «бандитизму ОУН» можна цитувати, та на них тут місця немає. Може колись з'являтися?... Ця доба жде творця новітньої епопеї «Пекло» — і нового Данте.

З цієї кривавої доби «мирного освоєння западних земель» в загальних числах можна зробити підрахунок. У Прибалтійських державах залишилася дома одна третя мешканців. Інші «поселилися» на вічний спокій під землею, решту помістила властъ в «местах oddalenних» СССР як поселенців на Сибірі на доживіття і як арештантів в найгрізніших лагерах Воркути, Печори, Норильска, ОЗЕРЛАГ-у. Докладніше дані в головах цих, що остались дома, пішли опісля в незнану грізну даль. В Західній Україні стан такий же, як і там. Можна однак подати деякі числа. В селах і містах пропало все молоде покоління. Жнива смеєти, отже число вбитих їжить волос, напр. у Болехові згинуло 367 молодих людей, в малому селі Лопушанці 84, в Раві 422 і т. д. Одним словом: згинуло ціле одне покоління!! Іх батьки і матері мучаться ще дома, інші ждуть смерті на засланні. Надії на визволення майже немає. Усі, що відсиділи свій «срід», направляються в північні підполярні, а навіть позаполярні околиці «Красноярського краю» або в Караганду; домів не пускають майже нікого.

Дома осталася в найкращому випадку одна третя населення. Наростає нове покоління, без попередньої сполучки із тим, що загинуло, або живе в лагерах. З погляду соціології це є страшна трагедія, бо нове по-

коління виховується завжди під безпосереднім впливом попереднього. (Традиційна педагогіка не добачувала цього моменту й за висліди виховання робила відповідальними тільки батьків і школу; не добачувала педагогічного діяння безпосередніх поколінь). Отже цей останній момент тепер відпав. Батьки — залякані до смерти, голодні (а голодний хоче тільки хліба) стали недіяльним виховним підметом. Осталася тільки школа — большевицька школа (про неї окремо в другій частині). Діяльні члени геройської доби, що їм удається пережити покіс смерти, живуть у тюрмах і лагерях, не похиливши пррапора з безнастаниною жевріючою ідеєю. Для того падуть під стрілами конвоя, і від нохів із засідки. Але з другого боку українська високоморальна душа пробиває їм шлях. Начальство, що живе із них, мусить бачити, що вони є найкращі робітники, що вони ніколи не йдуть на розбій, чи крадіжку, що вони облекшують їм вдержання ладу в лагерях, пацифікуючи «боєвий запал» бандитів.

Цей момент рятував їх життя в останньому періоді «кривого гворота» — в часі облекшення режиму. Але вони втратили вплив на безпосередньо наступне покоління; цей вплив утратили й батьки, бо в цьому напрямі під час школа і новостворене середовище. Бувші боєвики діставали в лагерах тисячі листів від батьків і матерей із слізними жалобами на підростків (отже безпосередньо наступне покоління), на їх деморалізацію, бандитські виступи, кражу, непослух, сексуальні ексеси, тощо. Вони почували себе тоді безсилими. Писали до підростків грізні листи, але це писання не робило ніякого вражіння на цих останніх, бо головний виховний зміст треба було промовчувати з огляду на цензуру, автім виховні шанси покоління діять головно силою безпосередніх конкретних прикладів. Одним словом у краю, значиться, в Західній Україні — випало з життя одне покоління. Неписана, але жива історія народу перервана — із болючою люкою. Родиться питання: що буде із підростаючим поколінням? Чи з часом «завернені» голови опамятаються? Чи відчуватимуть вони органічно безпереривний пульс народнього життя? Чи

може жити під впливом іншого, противного духу нації, тонуса, поки зможе їх завернути на правильний шлях великий катаклізм? Та тут і проблема: чи до цього дійде, і коли це станеться?

На овиді поворотного шляху

Від весни 1944 р. — отже від початку моєї неволі — пройшло 10 років, і ми знайшлися на цій самій головній магістралі на просторі 11 000 кілометрів. Умовини нашої їзди на свободу без порівнання кращі, як усі пересуви нашої братії з місця на місце на протязі цих 11 з горою років. З цікавістю гляділи ми на овид, який поступ можна було на ньому запримітити. На краю овиду теж рідкі, невеликі людські селища. Маленькі домики, в одну кімнатку, поправді повітки, склесні недбало, з малими віконцями і різнопостроеною кришею (дошки, здебільща ощварі, солома, щось у роді гонтів). Хатки ці понурі барви старого дерева. До цієї хатки притулена маленька повітка під одною кришею. Біля хатки сто «а» т. зв. «присадибної землі», краще обробленої, як колгоспні поля. Де-не-де видно «дорізаних» ще сто «а» — нова ласка «правительства», що її гучно заінавгурував Нікіта Сергеєвич Хрущов. Ці нові здобутки майже пусті, бо не має чим їх зasadити. В одному місці на сибірському шляху могли чужинці бачити селище в стилі типово московських «теремів», це є малих будинків обведених кругом непроглядною огорожою, і з сильними воротами. Місцеві люди інформували пасажирів, що це село встоялось ще із перед революційних років. Та більшою дивовижкою було село з побіlеними хатками (тільки до половини, бо на цілий будинок білої глини не вистачало) із деревами (берізками, вільхами) і кущами. На наш запит: «Хто живе в цьому селі?» — була відповідь: «Дураки хахли». Здивувало нас це, чому вони «дураки», і знову почули аргументацію: «Чего на извесь давать деньги? Лучше покупил бы поллитровку. Да еще ети деревья... не лучше лучок или свеклу одну там пихнуть». Вони наче б то так, але українець, хоч посели його на рік-два, без краси не обійтися. А цю скромну красу дає йому

жива природа і білена хатка. Такі людські селища видно і в європейській частині СССР, хоч трапляються дуже рідко розбудовані села, що їх можна показати «інтуристові». Докладного переліку цього стану з поїзду зробити не можна, але загальне положення безумовно замітне — і йому на ім'я: нужда. Нужда після чотирьох пятирічок — усупереч обітницям: до кінця біжучої вийти з великими осягами. На цю тему варта було б переглянути всі промови з накресленням плянів у всіх пятирічках. Праця була б дуже повчальна. Напр. в одній пятирічці обіцяно випродукувати для потреб населення стільки вовняних матеріалів, щоб одіти ними всіх дорослих громадян. З обітниці нічого не вийшло. В наступній пятирічці забулася попередня обітниця і в пляні стояло: виробити стільки цього матеріалу, щоб кожня людина — але доросла — могла з неї купити один метер. Теж саме із положенням на всіх інших ділянках життя населення. Те саме можна бачити на вигляді людських осель: («живи, как умешь»). Але на протязі післявоєнного десятиріччя зроблено багато. Це тисячі шахт, заводів і фабрик, що їх продукція іде за границю, щоб «робити мир» (зброя для Китаю, Єгипту, Альжиру і т. д. Значиться — «прогресс есть» і безумовно є, але не в житті мільйонів громадян СССР, тільки в плянах його керми: заволодіти над усім світом! Це не пересада! Погляньте на яке небуть більше місто. Багато нових дімарів — отже нових фабрик, а біля них і скрізь старі, десятками років не відновлювані, будинки із таким же до них доступом: брак панелів (тротуарів), страшні, вибоїсті дороги (в передмісті). Значиться: мешканець хати не має защо її ремонтувати, а тим менше защо й побудувати нову. Дійти до неї — треба бути з конечності гімнастом — акробатом. А тут і взуття й одіння немає. Хоч сядь, та плач. Але до цього призвичаєний вже громадянин. Він мусить усупереч наявності «вірити», що скрізь, на всіх ділянках життя є «прогресс» (поступ). А для утривалення цієї віри є готові формули, що їх вичитаете в кожному числі всіх газет.

На внутрішні переміни у громадян СССР немає надії; всі керманічі із советського Олімпу одним миром ма-

зані. Колись вірили люди, що може маршал Жуков зуміє зробити (довкола його особи створено цілі легенди), але роки йдуть і він теж або став таким, як усі тузи, або не має відваги щось почати; «Не диво, — пояснюють люди — він же знає долю й Блюхера і Тухачевського й других». «Не бунтуючись — додають інші — живе в Кремлі, як ніодин володар світу».

У зовнішню інтервенцію не вірять. Приклад Гітлера засів глибоко в їх головах; зафасциновано загал «непобедимістю» Советського Союза — і досі так вийшло ...

Чим ближче до Західної України, тим менше з'являється при поїзді прошаків. З великої віддалі поглянуть тільки і відвертаються, бо коло них при праці є завжди хтось чужий (це видно по одягові); тільки маленьки хлопята і дівчатка, що пасуть поблизу шляху товар, підповзують до поїзду і несміло просить хліба. Бувши арештанти глибоко зворушені цією картиною. Дають усе, що криється у їх мішках: хліб, сало, цукор, чоколяду (ці ласощі дістали вони від рідних у посилах). Та ласощі дітей не цікавлять: вони «забанували» за — хлібом. Бувало схопить дитина кусок хліба в худенькі рученята, перехреститься, поцілує хліб, заховає в пазушку й біжить домів передати мамі ту вимріяну добичу.

Ще одне вражає на території Західної України: хати ще не вспіли повалитись, тільки неначе присіли — і в кожному селі є ще церква. Геройський народ зумів досі захистити її від рук атнихристів. За це й багато цих захисників карається в лагерях Сибіру. (Як довго вистачить сили продовжувати цей геройський і мученичий подвиг).

Коли при головній магістралі людські селища зправила в описаному вище жалюгідному стані, а лагерів майже не видно при залізничній лінії, бо вони заховані за горби, або хоч би за стіни містечок (напр. Маріїнський лагер), та-на схованих від ока подорожуючого тудою інтуриста — бічних лініях, що стоять під управою ГУЛАГ-у, а не міністерства сполуки (напр. лінія Тайшет-Братськ і другі) мають селища здебільша привіт-

ніший вигляд. Хоч і тут ютиться більшість населення в шопах, що заступають хати, то нові оселі для нового населення построєні руками арештантів, з нового матеріалу. Будівлі однак своєрідні: із сирого дерева стіни, долівка — усе. Підвалин в ролі цих, що їх знає Захід, немає; їх заступає глина, всякі відпадки, навіть сміття. Не диво, що ці будинки треба щороку ремонтувати, бо гриб з'їв частину стіни й долівки. Все будеться «на здачу комісії», що випише зарядові лагера квіт ча зароблені гроші. Вище начальство потурає такому стилеві роботи; «кто знає, где ми будем через год», значиться відповідальність відпадає. Будинку, що валиться «актирувати» (списати з інвентаря) не будуть і в десятий раз його полатають і замажуть. Але й ця робота підневільного майстра не йде в потребу приватного громадянина. Це «государственная собственность» (ГУЛАГ-у, міністерства юстиції, МВД, МГБ, міністерства звязі, і т. п.), а «государство» має засоби та способи не дати даному об'єктамі власті.

На цих бічних лініях, збудованих на кістках арештантів (нпр. на лінії Тайшет—Братськ впalo 80.000 японців і корейців при будові залиничого шляху), що кілька кілометрів стоїть лагер. Скільки їх на цій лінії, ніхто із арештантів не знає, бо хоч вони позначені чіслами (020,04, і т. п.) то ці числа не розставлені в порядку кілометрів і понадто їх час до часу міняють. Додумайтесь чому. Довкола цих лагерів густа тайга, що представляє мільйони кубометрів дерева. Цю тайгу валять арештанти давніми способами, тільки в кількох лагерях є електричні пили, але вони псується і не діють, хоч норма вирібку дерева автоматично не понижується і на плечі арештантів лягає тоді непосильний труд.

Західні вчені-економісти й соціологи ствердили правильність тільки такого закону суспільного життя, коли вся суспільніна дія й її продукція йде в добро людської живої одиниці, чи це буде у безпосередній проекції, чи посередньо через живі генерації нації. Держава може й мусить бути тільки машиною, що повинна цю передачу управильнювати, і вона в ніякому разі не мо-

же бути предметом (в питанні «кому»?) тієї дії. Тимчасом у Советському Союзі предметом таким є саме машина-держава і цьому предметові йде в користь усі дія та її продукція. Держава стала безжалісним, усе пожираючим Молохом; в її огненному нутрі згоряє для її потреб і людська енергія і овочі людської праці, хоч цю диковину скрито за большевицьку фразеологію, за вимоги свєтського «патріотизму», посвяти для «священної родини» і т. п. Річ ясна, що за машиною скритий анонім, зовсім різний від її живого громадянина, і скриті є його цілі.

Іншими словами: те все, що так чітко впадає в очі, є доказом того, що большевицька керма не старається про добро живого чоловіка, але занята всеціло питанням: як ще більше можна видавити із нього користі для себе.

Але їдьмо дальше: ми осягнули передмістя Москви. При повному розгоні поїзду треба проїхати їх на протязі неповної години. Це околиця «дач» (віль). Видно, що колись було тут розкішно; тепер же це одна запущена «півруйна». Віллі постарілися, присили до землі, потемніли, в багатьох бракує вікон і всюди (букально всюди) брак огорожі, з неї остали тільки «фрагменти», решта пішла, напевно, на паливо. Цвітники запустіли, захабазились, декоративні дерева зніділи, здичавіли, якщо з них не остались самі голі стовбури. Все це свідки колишньої, добольшевицької розкоші.

Поїзд в'їздить у центр столиці — і нагло, як у казці, перед оком бувшого арештантів пролітають широкі, розкішні забудовані вулиці і бульвари, величаві будівлі, ба навіть відновлені церкви. «Червона Площа» далеко від поїзду, але звідтіля б'є снопами світло, що вказує на її велич. Задержуємося напроти будівлі університету ім. Ломоносова — у віддалі кількох кілометрів, але все видно як на долоні — у повені світла. Ніч, але університет — великий хмародер — освітлений з низу до найвищого поверху. Нащо? Вночі же не йдуть там заняття в лекційних залах, ліабораторіях, бібліотеках. Але треба «товар лицем показать» проїзжим, переважно чужинцям, але і своїх очарувати, хоч їм бурлить у порожному шлунку. Для викликання подиву для Москви

працює безнастанно вся опінієтворча машина: преса, література, радіо. В отуплі від вічного страждання голови втврмачується не тільки окремі речі, але й цілі тексти і пісні (як ця з рефреном: «Москва столиця, Москва моя», або з початком: «О, і люблю я Ленинские гори» — місце університету). Так розбудована столиця безмежної країни, щоб очарувати свого громадянина, чужого дипломата й інтуриста.

Як виглядають столиці «Союзних Республік» нпр. Київ, Мінськ, Вільно, Фрунзе і другі знаємо з оповідань. Вони країці від нестоличних міст, але їм далеко до Москви. Громадяни всіх Союзних Республік мають влюбитися тільки в Москву. Вона одна — «Москва столиця — моя Москва». І вона є доказом повного, всецілого нехтування правами людської одиниці. Залишивши Москву, ідемо дальше в південно-західному напрямі. перед нашими очима виринають ці самі картини, що до Москви; занедбані селища, обдерти із зовнішніх прикрас хати. Худі, чорні, або бліді обличчя громадян Росії, Білорусі, Зах. України. В очах не видно радості життя, замість неї трагічна резигнація. Бувші арештанти стараються говорити зо стрічними людьми, що суміли прокрастися до поїзду, щоб від щасливих поворотців випросити шматок хліба. Представники служби безпеки гонять їх геть, але вони, як миші проповзають поміж вагони і з'являються знов. Про своє життя говорять тільки в чотири очі, з переляком оглядаючися, чи не має поблизу нікого підозрілого. Перспектива советського арештанта їм не всміхається. Всі вони зрезигновано ждуть — тільки смерти. Тільки вона спасе їх від голоду й жаху.

Основні дані з історії советського тюремництва

На протязі існування советської держави можна відмітити кілька етапів тюремництва — отже невольничого життя арештантів, з огляду його гостроти й кошмарності. До другої світової війни можна накреслити довгу хвилясту лінію з посиленням гостроти режиму та його начеб-то злагоднення, що стояло безпосередньо у сполучі з цілістю життя в цій країні. Здобуваючи в морі крові жертв більшевицької революції владу в

свої руки, керма советської держави ішла на підбиття чужих земель, спираючися з одного боку на обмані темних мас сумежніх земель, з другого боку на активізації злочинних елементів, практично впрягаючи їх у свою колісницю і задоволяючи їх низькі грабіжничі нахили кличами в роді такого як: «граби награбленное». З тими кличами ішли полчища злочинців півночі в Україну, в Грузію і інші країни Кавказу, в Казахстан, Киргизію. Оставлені самі про себе народи цих земель піднімали неорганізовано оружжя проти нашельців, але, не знайшовши ніякої піддержки від держав Заходу, навпаки їх мовчазну обсервацію, а тим самим піддержку завойовницької акції большевицьких полчищ, падали один за одним, пручаючися в передсмертних болях. При цьому відосередні, ворожі большевизмові спротиви, не знаходили можливості координації проти большевицької акції, навпаки шовіністичну «обединительну» лінію московських генералів, що теж і між собою не знайшли спільноНІ мови і діяли нарізно, зате в чужонаціональних землях (напр. в Україні) завели непримирливу боротьбу з українцями, що, втративши свою армію, боролися ще повстанськими льокальними загонами. Ця вся історія кривавого розвитку території ССР має широку літературу, та — нажаль — досі майже не знана інтелігентному Заходові. Епілог війни з кількома малими спротивами частинок уступаючих з території колишньої Росії антантських військ був спрепарований пропагандивно складеною історією ССР — начеб то «геройською боротьбою проти чотирнадцяти чужих інтервентів». Розбиття білих московських генералів і підбивання чужонаціональних земель колишньої царської імперії ловів за собою страшну — до кошмарного божевілля доведену — акцію винищення ворожих настроїв на цих територіях, чого ні одна статистика не попробувала підвести під цифри жертв. Давати тут історичні дані вважаю зайвою річчю, бо ж література до цього періоду історії європейського сходу обильна, хоч з погляду індивідуальних прямувань і настроїв авторів клигає на почві об'єктивності. А доба ця вже дозріла до історичного наукового опрацювання.

Ліквідація протибольшевицьких елементів, що йшла поруч з маршем большевицьких полчищ і наступний період вже — начебто мирний — спричинили такий наплив арештантів, що всі советські тюрми тріщали від їх кількості і тоді вирішила советська керма побудувати лагері для приміщення і використання цих істот. Тюремницька практика, освітлена в історичних мемуарах зовсім неповна, зате записана кривавими буквами в душах тих, що були її предметом. Вона дає советській кермі окреслені лінії на майбутнє, що й досі в своєму основному змісті, але вже — так би мовити — вишліфувані держаться до сьогодні.

Що торкається лагерів, то кожен із них має свою історію, що позначена сотнями, а то й тисячами кісток жертв, що впали при його будові. Із жахливо примітивних початків, через іх «етапи постройки» помалу, але по діявольськи консеквентно, вироблювалася лінія «лягерної політики» та практики, що й досі держиться у своему кривавому змісті.

Ця довга доба насильної і кривавої ліквідації опору і пручання проти большевицьких завоювань, що в большевицькій історії ССР називається «великая безкровная революция», це перша доба советського тюремництва, але водночас перша доба советської держави. Знайти в людському словнику слово на її окреслення неможливо, бо найбільш культурні мови не витворили так великої маси прикметників, щоб могли віддати їх зміст. Цю добу, якщо йде про найтвердіший бастіон культурної Європи — Україну, завершує ліквідація однородинного, особистого хазяйнювання, що доводить до ультрасадистичного методу їх ліквідації у створенні кошмарного масового голоду, що довів найбільш гуманну спільноту людського роду — українців — до людоїдства. І цей момент послужив до шліфування лінії тюремницької політики, та й він пройшов при повній мовчанці культурного Заходу. Ця доба, що в ній головним експериментативним підметом є «рев-тройки», «ЧК», «ГПУ» вщерть заповнена трупами цілих родин, а то й цілих людських осель, дає советській владі цінні для неї причинки до випрацювання на майбутнє цілої внутрішньої політики і такі ж причинки для студій масо-

вої і індивідуальної психології та практики керувати нею в побудові власної держави. Ця практика помимо етапів цькування «середняка» на «куркуля» («глітай») — при власній інтерпретації цих понять, — потім «бідняка» на «середняка», і насильного введення колгоспного господарства з села,, в додатку — повна руїна малої ще тоді індустріалізації спричинює повний розвал внутрішнього господарства, повну анемію і нежиттєздатність фінансів, ставить цілу криваву державу на край провалля. В советській історії цей крах представлений тільки як «головокружение от успехов», отже основний його зміст замасковано типовим московським «словоблудием».

Тут починається друга доба советської держави з прехитрим, діявольським пляном НЕП-у (Новая экономическая политика) — доба, що її довірливі маси, до смерти залякані практикою попереднього періоду, що їх погляди диктували тепер релятивно наповнений жолудок, назвали «золотою добою», а автора НЕП-у Леніна канонізували до становища доброго батька, мало що не святого, ба навіть генія «человечества», а в советській історіографії має називу «кривого повороту» (не знати до чого?) — є доброю відпуження, «отдиха» від страхіт рев-тройок, ЧК і ГПУ. Наївні маси простодушно кинулися до давніх форм хліборобського і індустріального хазяйнування, дозволили кермі советської держави сконтрлювати засоби й форми внутрішньої політики і вже нащупувати можливості увійти в міжнародну політичну сферу, наповнили сов. скарб, оживили розвалену індустрію, врешті решт створили відбивну для нового наступу на маси советського населення. В цьому часі вмирає Ленін, автор НЕП-у але й автор наступної й гострої доби, а на його місце приходить Сталін. Ленін, що накреслив цей перехід, у психіці мас залишив з своїм ореолем, а духовий спротив широких мас замість критично осудити комунізм, який у практичному житті мусить бути кривавий, осудив тільки Сталіна.

Ограблена з критерій оцінки подій, маса по кутках, в нічній тиші линула думкою до «доброго бать-

ка» Леніна, оставляючи на полі бою неатакованій вже большевизм, що є на ділі одинокою можливою формою практичного комунізму, при житті. Ця духовна прострація подавляючої кількості населення творить уже тепер можливість найбільш ненадійних «крутих поворотів», що на ділі є тільки хитрим маневром, який залишає незаторкненими позиції комунізму. Тепер уже не така рогата, навіть для Західного світу, стала форма «коекзистенції» двох господарських систем, що облекшила знову мовчанка культурного Заходу. Тактичний відступ в політиці хліборобської і індустріальної практики, потягнув за собою небажаний большевицькою кермою размах в культурному житті (Хвильовизм), а в слід за тим і зародження проблесків політичної емансидації немосковських народів (в Україні ера Скрипника), що в своїй сумі ствердило закон одности життя, але одночасно дозволило большевицькій кермі затрубіти відворот з непівських позицій і перейти до насильників засобів організації большевицького господарства.

Це наступна доба, що характеризується масовою кривавою ліквідацією елементів, що в номенклатурі большевицької історіографії називається «психічні залишки капіталізму, що озвірili в часі НЕП-у». «Круті повороти» вимагали в очах маси виправдання. І його підготовила вироблена вже пропаганда, що її вінцем стала «Краткая история коммунистической партии», але треба було знайти й живі примірники «шкідників», яких масово доставило населення ССР, але їм підшукуано й маріонетичних провідників, начебто ідеологів, жертвуєчи при кожному «крутому повороті» знаними одиницями як Риков, Бухарін і т. д. до Берії й Абакумова в останніх роках. Треба замітити, що ці «ідеологи» начебто противбольшевицького курсу такі ж самі діяльні творці советської держави, як і ці, що осталися при житті ліквідаючи іх. Це все йде при гучномовних словах пропаганди не тільки в очах советського чоловіка, але й маси людей культурного Заходу.

Звернувшись при останній переміні форм (і тільки форм) політики вістря духового, вже тільки тих го, кволого спротиву у фальшивий бік — советська керма змогла побудувати воєнну машину до відпору нападу із

Заходу, що його химерно і крайно хибно перевів Гітлер. Криваві методи Гестапо, що так живо нагадували та-кіж методи Рев-тройок, ЧК, ГПУ і пізніших НКВД і НКГБ піддержали фальшивість фронту духового на-ставлення советської маси. Серед цвінтиарища трупів, на окривавленій площі життя, безперебійно працює ін-дустріялізація воєнного змісту, при чому робить доволі велики поступи, що можна було бачити на так зв. волі большевицького побуту, обсеруючи устаткування большевицьких військових формаций на протязі кінця 30-их років, головнож в сороковому на сорок перший рік. Ідучи по генеральній лінії обману світу большевицька керма через свою пропаганду робить «добру міну» миро-творців, що їх несподівано «по злодійськи» напав німець-кий фашист-агресор, що піддержувало тривкість союзу із західними державами під проводом Америки. Щоб виліпредати свої невдачі, спричинені масовою здачею цілих армій, витворюється пропаганда переконання, що весь тягар війни звалили західні капіталісти на плечі СССР, бажаючи цим робом так ослабити східно-го союзника, щоб після перемоги над Німеччиною заду-шити й большевізм. Не треба було бути на Заході, але й з обсервації політичних подій післявоенного періоду можна було ствердити понад усякий сумнів брехливість цього аргументу, бо саме цей Захід дозволив большевизмові так розбудувати свою воєнну машину і вкінці рішився навіть порвати із «холодною війною» і піти на спроби «коекзистенції».

Це вказує на прецизно вироблену політичну лінію большевицької керми до цього ступня, що вона рішила-ся піти вже не тільки в політичний, але й мілітарний наступ на позиції Заходу (революція в Греції, Кореї, Китаю і т. д. навіть в Гватемалі) заставляючи врешті цей Захід подумати і про свої зарадчі способи.

Ця доба гіантського підйому большевицької політики на міжнародному форумі ішла крок-у-крок з політикою на внутрішньому полі. Добувши нові території на Заході (Зах. Укр., Прибалтику і т. д.) створивши випадові позиції на Заході у формі т. зв. Нар. Республік (Поль-ща, Угорщина, Чехословаччина, Румунія, Болгарія, Альбанія), установивши там вигідні та стопроцентово

вірні собі маріонеткові правління, большевицька керма цілою «силою пари» своєї машини пішла на «засвоєння» цих цінних позицій. Це дало змогу зіграти з основною лінією політики і судово тюремницький сектор. Користаючи із своєї мілітарної переваги большевицька керма паралізує активність місцевих підпільних здвигів, доводить їх до стану не страшного вже для себе відосреднього руху. Ліквідаційні засоби й методи протиболішевицького спротиву в підбитих в останній війні територіях, втілених безпосередньо в склад СССР, або звязаних з ним т. зв. народніх республіках, нова кривава сторінка історії цієї потвори, що позначилася горами трупів і сотнями тисяч арештантів і депортованим цілих людських осель після 1945 р., поширює гігантські простори її території, які дають їй прекрасні позиції випаду на «капіталістичний Захід». Геройська боротьба уярмлених цим робом народів не приносить борцям за свободу ніякої користі, хиба що тільки творить їх боєву традицію, проходить знову при повній мовчанці культурного Заходу. Де ж є отже виправдання большевицької пропаганди, що — мовляв — цей Захід іде на знищення комунізму? Критичні уми нещасних жертв большевицької агресії томилися у розгадці причин цього незацікавлення Заходу і приходили до справедливо-го заключення, що там же — у цьому Заході — діють анонімні сили, що рятують большевизм від упадку, даючи йому спромогу серед спокою розбудовувати свою величезну наступальну силу. Вони не могли зрозуміти цього моменту, як може культурний Захід гріти за своєю пазухою їдовиту гадюку, що вкінці кінців задавить його своїми згибами, і скинувши із свого обличчя маску, зробить з його «просперіти» таке ж, як у себе, кладовище трупів і ад мук живих ще їх жертв. Неваже ж вони ждатимуть й дальше на свою смерть і, коли ляжуть врешті самі безсилі із звязаними руками, відкриють цю діявольську силу, що так прецизно готове їм смерть. Запізне буде тоді каєття, бо воротя із нього вже не буде! Що в важкому пручанні до свободи згинуть цілі народи — це не виправдає їх совісти і гарних декламацій словесного гуманізму. Крик передсмертних болів і одчаю ляже важчим каменя вантажем на їх

могли! Це не ліризм, Шановні Читачі, а крик розпуки цих мільйонів жертв, що сходять із цього світу без ніякого промінчика надії. Колись у далекому минулому — тринадцятому і раніших сторіччях скривавлена Україна врятувала Захід перед Монголами горами своїх лицарських трупів. Тепер ці гори не дадуть вже тривкого спокою цьому Заходові, бо в ньому самому живуть і багатіють нові «монголи». Байдуже, що зо складу світу згине найкраща його частина.

Спакифікувавши внутрішні умовини, большевицька керма змогла на протязі післявоєнного десятиріччя розбудувати сітку сполучки, середники транспорту до цього ступня, що тепер сотні тисяч ешелонів біжать на схід — в Китай і даліше навантажені машинами, що ними безпосередньо, чи посередньо поширяють свою боєву спроможність совєтські керманичі. На головнійдалеко-східній магістралі біжать на схід довжелезні поїзди з автами, танками, складовими частинами літаків, скринями муніції, тракторами, тощо. Рідко пробіжить по цій лінії особовий поїзд, але й він уже «люксусовий», і його без сорому можна показати зафасцинованому «прогресом» західному «інтуристові».

Цей десятирічний період післявоєнного спокою наїжив усі міста СССР тисячами високих фабричних димарів — зробив справді із колись хліборобської країни, до зубів зоружену, індустріальну державу, що стала експортним центром модерного оружжя для всіх кольоніальних країн, чи бувших кольоній. (Єгипет). Водночас зростає там пробольшевицький рух, чи хочби пробольшевицькі настрої.

Ця десятирічна післявоєнна доба заставила врешті большевицьку керму завершити конструкцію свого тюремництва в її організаційних формах і даліше розбудувати сіть приміщень для великого нового напливу жертв (лінія Тайшет, Братськ, і даліше в напрямі Комсомольська, північна частина Омської Области і т. д.). На чолі величезної сітки тюрем і лягерів стоїть ГУЛАГ (Главное Управление Лагерей). Йому підчинені «Управления» у всіх системах лагерів (Сиблаг, Озерлаг, Карлаг, Краслаг, Норлаг, і т. д. до Воркути, Колими і «імже нестъ числа»). В склад «Управлений»

входять «Отделения», що кермують уже окремими лагерними пунктами, колоніями тощо. В конструкції ГУЛАГУ «Управлений», «Отделений», і окремих лагерів (це є лагерних пунктів) прецизно розбудована сітка їх складових частин з цілою армією начальників: начальник лагера, начальник режима, начальник снабження, начальник санчасти, начальник КВЧ, начальник охорани, начальник конвоя, Опер-уполномочений. Всі вони відають окремими ресортами, начебто самостійно, але поправді, контролюючи основну політичну лінію, слідкують один за одним — і є контролювані вищими органами влади. В лагерях з'являються ще час до часу «следователі» (прозвані арештантами «кумами»), що ведуть додаткове слідство, і прокурори вищих формаций, що теж контролюють роботу начальників окремих ресортів, не оставляючи ніякої можливості особистій ініціативі, і ніякої можливості відосередніх прямувань. Ця вся армія «начальників» орудує ще більшою кількістю уоружених людей, що творять відділи «надзора» в нутрі лагера, «охорани» лагера на її межах (на «вишках»), і врешті конвоя з отарою поліційних собак. Всі вони наставлені на бідних арештантів. Щоби ще більше насторожувати вухо й око влади, щоб не допустити до звикнення до арештантів їх час до часу змінюють другими, перекидаючи з лагера в лагер або доповнюють із зовсім нового набору. Одні стоять під кермою МВД, другі МГБ. Перші звичайно люди середнього віку; другі із комсомольців. Всі вони переходят дуже складний вишкіл, та ще в часі служби окремі курси, що їх переводять інструктори-офіцери з вищих формаций лягерної єпархії. Це діється звичайно тоді, коли лагери переходять «крутої поворот».

В лагерях МВД режим легчий; бараки не зачинювані в ніч, на вікнах немає «решеток», хоч і тут є різні степенування — через ЛУР (лагер усиленного режима) до ШЛ (штрафной лагер). В лагерях МВД всуміш живуть політичні і кримінальні арештанти; в лагерях МГБ політичні арешти, чужинці і велики бандити-горлорізи. В лагерях МГБ гостріший режим, що назовні позначений замиканням бараків на ніч, вікнами з

решітками. В лагері існують ще додаткові середники кари; карцер з місцем відокремлення під замком, із дуже обмеженою рацією харчування, де замикається «прострафившихся» на три до п'ять днів (а за дозволом начальства вищих формaciй на 10 а навіть 20 днів), і БУР (барак усиленного режима), де замикається підозрілих або рецидивістів. Існують ще денеде такі «установи», що стеленують ці каральні засоби. В БУР замикається арештантів, на 1,2—3 місяці до року, при чому це «водворение» не звільняє арештanta від праці, що зазначено присудом: «с виводом на роботу»: цей «вивод» проводиться в «кандалах». Все життя в лягерах іде під акомпанімент дзвінка (практично за лізничої рейки за воротами зони) або гудка заводу, чи шахти, де працюють арештанті). В крайно гіршому положенню були каторжники-чоловіки й жінки, що жили в окремих лагерах, або частинах лагерів. Ці зовнішні форми життя арештантів, що пливуть монотонним струмом, уріжноманітнюють такі події як вбиття арештanta на роботі, як смерть інваліда при праці, як вивід чи прихід нового транспорту. Змінюють це життя на гірше, чи лекше тільки «круті повороти».

Останнє десятиріччя позначилося тричі такими «поворотами». Вкінці грудня 1946 р. триває ще в «Сиблагу» гострий режим, що тягнеться до весни 1946 р., коли наступило облекшення режimu. Це облекшення позначилося у лагерах неоголошеним у пресі зрівнанням політичних арештантів з досі протегованими кримінальними проступниками. Оголошено це громогласно словами: «Політ-заключенные имеют от сегодня те же права, что и бытовые». Радійте — мов! На практиці в житті цього покращання не вичувалося, бо всі включено із повними інвалідами були обов'язані до безоплатної роботи, але не попадали в карцер за дрібниці, як напр. за недобачення і непривітання «надзвирателя». Праця інвалідів ішла в варстатах і прядільнях, потім вкінці літа непосильма робота на полі без дня відпочинку, що потягло за собою багато смертних випадків. Згодом приходили в лагер советські фільми; два рази прийшли й заграницяні, тематично компромітуючі Захід. Ішли

теж місцеві хоральні та сценічні імпрези, переводжені силами арештантів. Приявністю у лагерях злочинного національно-московського елементу робить із лагерів дантейське пекло. Від ножів бандитів падуть без силі інваліди, що захищають свою мізерію. В мішаних лагерах, — чоловічо-жіночих іде оргія знасилювання жінок доведеної до смерти кількох нещасних, в чому лагерне начальство не перешкаджає і вдоволяється «констатациєю»: «Бляди блядська смерть» — значиться — все в порядку. Розподіл статей по окремих лагерах прийшов на перелом «поворотів» але зовсім не з моральних заложень. Бандитський елемент відокремлений від другої статі звироджується.

Нагло в 1950 р., осінню прийшло скріплення режиму, що позначилося загостренням форм побуту, скасуванням фільмів, забороною т. зв. культработи, (хорів, вистав), руйнацією сцени, виполенням усієї зеленини і кущів з площ лагера, скріпленням обов'язку праці, хоч одночас прийшов т. зв. «хоз-разчет» (хозяйственный розчет), що давав маленький заробіток арештантам за т. зв. «планову роботу» (працю не для потреб лагера). В тому часі йде скрізь по всіх «управліннях» побудова осель для нового населення Сибіру. Такі факти проходять по всіх системах МВД лагерів, у МГБ лагерах триває безперервно гострий режим. Під кінець січня йде серед страшних морозів, побоїв, лайки, депортация чужинців і каторжан в систему ОЗЕРЛАГ-у, де арештанти вже офіційно називаються «враги народу». В слід за ними та й інші режімні лагери депортують згодом всіх політичних вязнів. Дорога в товарних, вщерть набитих вагонах, з додатком побоїв, забирає із собою в могилу сотні жертв. Це показова картина зі всіх систем тодішнього тюремництва. В 52/53 роках іде дальнє посилення режиму, що жене в могилу гекатомби нових жертв, застрілених комсомольським конвоєм при праці.

Позвольте навести тут кілька картинок: Інвалідами на санях возять на просторі 30 згорою кілометрів вдень, без відпочинку, в раб-зону лагера клеци, при чому діє із справністю прецизного годинника,

«Шаг в лево, шаг в право принимается за побег. Марш!» І щоденно на клецах в зону привозять одного або й більше вбитих. Друга картина: інваліди працюють на подвір'ї конвойного відділу, при очищенні його зо сміття. Конвой визначає «запретную зону» — метер від тину. Гострий наказ: «Весь мусор убрать до чиста!» Інвалід іде з граблями в напрямі тину, бо там стирта сміття — і паде під стрілом конвоя у віддалі двох нещових метрів від нього. Начальство стверджує, що все «по закону». Третя картина: арештант працює при вирубі ліса, «запретную зону» позначенено незамітними паличками, що губляться серед маси пруття. Арештант іде підготовити дальшу роботу. Незамітні палички і паде біля неї від стрілу. І тут все «по закону».

В лісоповалильних і шахтових лагерях переважну кількість арештантів творять українці, потім прибалтійці, та ще до репатріації чужинці: німці, японці й другі. В душах їх горить гнів, але руки зв'язані — без силі.

В 1953 р. вмирає Сталін і в мозгах арештантів сверлить думка: може все зміниться? Таку надію леліяли й політики Заходу... Іронія! Невже ж і вони повірили у фантазію, що все лихо ішло від цього всевладного сатрапа; невже ж і вони надіялися, що всі другі керманничі советської влади інші від нього... Та положення арештантів не змінюється.

І нагло в літі 1953 р. приходить амнестія — але тільки для кримінальних проступників! Вправді є один пункт її тексту: осуждені на 5 років «заключення» з інших статей кодексу (зн. політв'язні) відпускаються теж на свободу (але таких політарештантів на практиці немає!). Пункт цей — беззоромна комедія. Амнестію переводять заразже. Вже в три дні після її оголошення їдуть на волю повні ешелони. «Справно!» — дивуються арештанди, і їх душах жевріє надія «може ми після них?»

В міжчасі приходить нова сензаційна подія: арешт Берії — найбільшого в кремлівському синедріоні інте-

лектуального «аса». Причина подана пропагандою така: Берія злигався з капіталістичним Заходом, щоб повалити комунізм. При чому подається до вірування «цукорок для населення»: він — мовляв — перегнув судову й тюремницьку лінію. На ділі він і зробив «перегиб», але який? З МВД вийшли три укази про відворот з позицій іншого «перегибу», що був наявною русифікацією державницького апарату, в напрямі задоволення національних амбіцій інших народів, що мало повести за собою чистку цього апарату, від московського елементу в користь національних претензій місцевого населення. Ці укази з'явилися в такому порядку: Грузія, Прибалтика — головно Литва і Західна Україна. Місцеве населення взялося за діло «чистки» (головно Грузія), але укази скасовано зараз же після арешту Берії, і почалося «наведження порядку». Отже причиною арешту Берії були його децентралізаційні пляні, що мали ослабити, а може в майбутньому й паралізувати справність єдиного диспозиційного центру — Москву. Із арешту Берії населення ССР і арештанті не скористали; з ними вело себе начальство по давньому, ліквідуючи передових ініціативних людей; скористали хіба тільки арештовані жиди лікарі, що ще за життя Сталіна попали в каземати МВД під замітом, що вони зігнали зо світу Жданова і ладилися зробити це саме із усією верхівкою большевицької керми. Їх випущено на свободу й оголошеними актами регабілітовано.

У публічних, але таких — у чотири очі — розмовах розказувано, що Берія — мовляв — випустив на свободу й відіслав у Німеччину групу арештованих Німців, не провівши навіть перед границею провірки їх особистих речей. Чи це відповідало дійсності, чи ні, прослідити було важко, бо цілий цей період згубився за непроходідними стінами Кремля. Тепер почалася «чистка» апарату МВД і МГБ від беріївських ставленників. Полетів із свого місця Абакумов, керманич МГБ і деякі нижчі «чини», і страх оволодів усі шари начальства, по «Управліннях, Одделеніях», ба навіть лагерах. Воно втратило свій «апломб», сиділо неначе на шпильках — одним словом наступив його хвилевий імпаст.

І з цього моментускористали великі скупчення арештантів у Воркуті, Норильську, Кемеровській області і Караганді. Керманичі цієї акції були чужонаціональні круги, головно західні українці і за ними прибалтійці, і почалися страйки в копальнях вугілля. Начальство пішло на підступ, щоби обезсилити страйкуючих, оголосило, що пускає на свободу всіх, хто вийде із лагера. Штрайкбрехерами явилися москалі, і керманичі штрайку дозволили їм на вихід; самі ж забарикадувалися в лагері не допускаючи туди нікого з начальства.

Штрайкуючі зажадали приїзду представників з ЦК КП (центрального комітету ком. партії), з ГУЛАГ-у і Верховного Совета, щоби із ними — і тільки з ними — повести переговори. Начальство пішло знову на обман в Норильську і Кемеровській області, піславши туди анонімів. Тільки у Воркуті з'явилися дійсні представники цих високих установ. Керма штрайку поставила такі умови. 1) зупинити масову депортацію людей і осель, 2) ліквідувати оселі засланців і дозволити їм повернутися в свій край, 3) звільнити з лягерів і тюрем арештованих старих людей, 4) перевести контролю методів фізичного винищування арештантів і стосувати до них людяних мір. Комісії святочно обіцяли це зробити. Коли до штрайку стали долучуватися інші шахти і з'явилася небезпека поширення його «на свободу», начальство пішло на криваву імпрезу. У штрайкуючі лагери в'їхали танки і почали криваву «ліквідацію». Але зломити опір було неможливо, хоч ця імпреза коштувала штрайкуючих близько 1700 жертв убитими. Тоді почалося їх переселювання в інші лягерні системи напр. в Озерлаг у крайно важкі суперрежімні умови. Але чистка тюремницького лягерного апарату тривала дольше, і врешті — не знати чому — прийшли в березні-квітні до липня 1954 р. нові укази реорганізації лагерної системи: 1. лагери реорганізувати в три ступні: «Облегченные» без вишок і охрани, «обыкновенные» звичайні і «строгие», як досі з замкненими в ночі бараками, з решотками й гострим режимом. 2. В «облегченных обычновенных» лагерях бараків в ночі не закривати і зняти решотки з

вікон. 3. Звільнити всіх хворих, старих людей, 4. Звільнити «досрочно» усіх, що «исправились» і дають цим самим запоруку стати добрими громадянами. Цей указ оголошено по всіх лагерях усно, але й з заказом не писати про це ні слова до рідних у висиланих листах. Цього указу не оголосила преса. Почалася тепер підготовна акція до реалізації нових «благ». Створено практично щось у роді автономного допоміжного для начальства тіла із «передових» людей лагерів — т. зв. «совет активів», що мав давати начальству опінію про кандидатів на звільнення від арешту, чи зниження часу карти. В склад цього тіла увійшли зправила чорні типи. Запрацювали лікарські комісії в лагерях і лікарнях, почалася акція пересування людей у різні ступні лагерів (легкі, звичайні і режімні) і визволення «спод стражі» нечисленних одиниць. В першу чергу звільнено масу жидів, що в колах арештантів окреслено терміном: «исход евреев от лагерей», і врешті... стоп! Багато галасу зневечевя! Але це мало той чаредійний вплив, що умі арештантів різних національностей по різному занялися конспектуванням своєї особистої долі і загальна площа успокоїлася. Настала тиша, «благоденstвие» для начальства «от мала до велика!»

Тепер змогла большевицька керма перейти спокійно в дальший етап вже міжнародної політики, що його метою: здобути спокій для переведення великих своїх задумів. Прийшла ера «коекзистенції» двох протилежних господарських систем супроводжена звільненням чужинців, австрійців, німців і т. д... Що дальше? — покаже історія.

Психологічні основи підсоветського життя.

Обсервуючи хвилясту лінію напруги й маління режиму в тюрмах, лагерах і на т. зв. свободі, бувало дивуються наївні люди, чому це так. Чому не станути на одній площі? Що дає підставу міняти висоту й низ цієї хвилястої лінії, коли нічого страшного назовні не сталося? Що виправдує потребу перекидати арештanta з місця на місце, коли він в даному лагері веде себе тихо і виконує всі поставлені завдання? Що є причиною

знущання над людиною, коли і без цього він битий долею? Чому у решті-решт це так легко вдається начальству, чому ніхто не бунтується? Відповіді на це наївна маса не знаходила, але відкрити її шляхом синтези не було аж надто важко. Відповідь коріниться у розгадці хитрого й розумного вирішення большевицькою кермою психологічної, а потім соціологічно-етнопсихологічної проблематики.

Ціле населення СССР підлягає основному глибокому методові і засобам виховання. В його результаті з цієї ліaborаторії має вийти одна маленька складова частина машини, що зветься Союз Соціалістических Союзних Республік. Вона і має бути тільки матеріальним, не духовим об'єктом, корисним для цієї машини — безвольним, безкритичним роботом, що виконує цілу низку потрібних кермі рухів, без застанови виголошує цілі оклепані тиради «заяв». Щоб вона не пручалася, не бунтувалася, її треба пограбити із трьох засобів спротиву.

1) Відібрати їй матеріальну підставу життя, довести її до повного зубожіння, або створити наявні для цього можливості попасті туди, де «Макар гусей не пас», отже держати його завжди на прив'язі. Це останнє відноситься до випробуваних стопроцентно членів пропагандного апарату т. зв. «художників» (письменників, мальярів, музиків, редакторів — советського покрою) і тузів т. зв. «работников умового труда». Це відноситься теж до чільних «производственников (стахановців, передовиків, ударників, лавреатів сталінських премій). Вони всі заробляють більше, чим визначні люди в капіталістичному світі, але «морально» так зв'язані обов'язком жертвувати на публічні цілі, що їх з тисячних приходів остается для власних потреб тільки дріб. (Нпр. лавреат Сталінської премії нагороджений першою премією у висоті 100 000 рублів обов'язаний «морально» жертвувати на актуальну пробоеву ціль найменше 50% із одержаної премії; кожен же ліцитується з попередниками жертвувати більше. Із решти уладжує бенкет для осіб свого «производства», найменше 50% з осталих грошей. Із решти, найменше 50% жертвую «добровільно» на якусь другорядну ціль. Прошу

математиків полічили, скільки остається «на чисто» в його кишені. І з цим «берегись», щоб не зробити небезпечного промаху, а то попадеш на чорний список. Кому сито живеться, треба в «компанії» всі залишки сконсумувати, бо робити інвестицій не можна. Це право прислуговує тільки «богам із кремлівського Олімпу». От і йдуть оргії і ллеться водка. А що *in vino veritas* і «руssкому человеку» на підпитку й море по коліна то багато із цієї братії заповняє лагери.

Дати советській людині добре, сите життя неможливо, бо голоден думає **тільки** про хліб, а ситому і влада в руках сититься.

2.) Відібрати від советського чоловіка весь свободний час, так щоб йому оставалася хіба коротка можливість на сон (не на відпочинок в розумінні культурного чоловіка Заходу — отже на духове відпружнення від проблем практичної праці). Ціла чета наглядачів над робітним чоловіком виснажує його в часі роботи принаглюванням, заввагами, лайкою, погрозами (а той побоями)

Після праці звичайно є ще в «клубах» зібрання з беззмістовими доповідями, що граблять йому час відпочинку, а умові робітники мусять ще в ночі попрацювати над зладженням конспектів роботи на наступний день. В кожному підприємстві проводиться ще виробничі конференції, що тривають годинами — вщерть наладовані банальним змістом, що його вартість мають піднести тільки **втерті** фрази, речення і риторичні періоди. Ці формалістичні засоби вивчають спрітніші люди на пам'ять, і цитують їх при кожній нагоді, щоб підбити собі ціну. Цей примус підневільної, неприродно довгої та виснажливої роботи особливо великий у хліборобстві. Багато людей тікало раніше до міста, до шахт, фабрик тощо, але вкінці сорокових років прикріплено робітного чоловіка до його «проізводства», і він знайшвся на прив'язі, як у добі найважчого кріпацтва «глебе адстріктус».

Та ще 3.) відовчити советського чоловіка думати. За нього думає найвища керма; вона встановлює лінію, зміст, ба навіть форму думки. Скривлення форми є в очах керми водночас і скривленням змісту, та становить злочин супроти держави.

Що лінія життя гнеться і навіть ломається — це теж правда, але трудність вдергати її при дії лежить не в людях, тільки в суперечностях її з основними законами життя і випливає із штучних протиприродних насильницьких законів встановлених верхівкою СССР. Тому щоб вдергати її, не дати впасти, треба робити «круті довороти» і для віправдання неуспіхів треба знайти «винуватця» — отже фізичного чоловіка, чи масу цих людей і треба переводити «чистку» (проізводства, товариства, а навіть партії). От, тоді й дрижи, смертний чоловіче! Тюрма і лагер нікому не бажані, а смерть тимбільше. Цікавиться чимось іншим — поза наказом влади — теж злочин. Для того у лагерях можна стрінути людей, що попадали в колізію з советським законом, бо щойно перший раз в житті довідалися про таку хитру штуку. І це в країні зі сотнями тисяч лягерів!

Синтетизую: брак елементарних засобів до фізичного життя, брак часу на відпочинок, брак власної думки — це три психологічні умови, та передумови, що віправдують советське життя.

Та комуністичні теоретики і советські практики знайшли ще одну підставу побудувати це страхіття, що зветься СССР — а це студії соціології і етнопсихології. Комуністична революція не вдалася в Угорщині й Німеччині, преважко викликати її в Італії, та Франції, зате гладко, без труднощів, байдуже що в морі крові, пройшла вона в Росії. Маркс стверджував, що логічно і найпрактичніше було б її перевести в найбільш індустріальних країнах, отже в Німеччині й може в Англії, бо на основі теорії комунізму, її природно переводять робітничі маси.

Тимчасом у практиці, зневірившись у Німеччину і тимбільше в Англію, її переведено в Московщині — типово хліборобській країні. Хлібороб — думали люди в Західній Європі — стопроцентний консерватист, а тут він з'являється як революціонер! Що за диво? І Західна Європа не заставила себе зрозуміти цю загадку. Але заставила себе вже раніше продумати свою політику комуністична верхівка на вдивовижу цілому світові, що повірив у букву теорії Маркса. Саме на цьому «мужику» побудувала всю практику своєї світоруйноючої дії ко-

муністична верхівка. Вона пізнала вже «руssкого музика», краще за весь західний світ, що з запертим віддихом читав Пушкіна, Толстого, Лермонтова, Достоєвського і всіх асів московської літератури і з витріщеними очима глядів: невже ж ех *Oriente lux* (із Сходу світло)?

Отже ці мужицькі московські маси з ревністю кинулися в революцію — і клич «граби награбленное» перевели в лінії задуму верхівки компартії, не ощаджуючи крові жертв большевизму (Читайте мемуари Горького, Новиков-Прибоя і других). Оп'янілі успіхом вийшли, з порожніми руками, бо все добро панів зразу стало попелищем. Не виходячи із похмілля, кинулися тепер на «кулака», потім на «середняка» і врешті опинилися «перед пустим коритом».

Нищівні інстинкти московської маси показали — як не мога краще і наявніше одну, але й найважнішу стопінку духа цієї маси. Большевицькі керманичі побачили й переконалися, що московську масу можна вжити як пробоєву армію для переведення задумів знищень — але водночас вони й побачили, що коли цю масу **вдарити і сильно вдарити**, тоді вона теж — як немога краще стає покірним рабом, схильним «безропотно» переносити таке приниження, особистого людського достоїнства, що його немає ніде в цілому світі. Ідеальний, ма-
бути одинокий у кругі всіх народів, **раб!** Та коли йому дати хочби тінь влади в руки, тоді він із свого рабства супроти наставників, стає водночас жалісним сатрапом у відношенні до всіх цих, що ім може давати наказ. Цими двома прикметами він став ідеальним знаряддям в руках большевицької керми, і на нього ця керма могла й може «положиться». Даючи накази підчиненим він використовує інстинктиво рабство підкорених собі русских, а всіх нерусских безжалісно гне і ломить. Це ви могли бачити на кожному кроці в лагерях. Московський раб огидно гнувся перед начальством, але коли дістав «владу» бригадира, старшого секції, або хочби «дневального» ставав для окруження сатрапом. Цим робом компензує раб своє вроджене почуття меншеварто-
сти, що його у психології названо комплексом. (Яскраво

представив це у своїм «Сні» Шевченко, а Пушкін із жалем стверджував, що московська національна спільнота — «народ рабов, народ панов»). Читайте вдумчivo московську літературу всіх періодів її до большевицького розвитку, і знайдете там безліч прикладів цього — як вони називають «двоєдущя», читайте твори їх народної традиції — і ви з дива не зможете вийти, як міг зматеріялізований Захід думати, що ex Oriente lux?

Ці прикмети московського духа нації — отже вічно повторні — використала большевицька керма знаючи із соціології, що панівний народ окреслює практику життя — отже його зміст і форму, всіх інших народів, що входять у склад однієї державної території. Спираючися на них, вона змогла в цілій повні цього слова «влодіти», панувати. Всякий бунт немосковських національних груп, навіть у його початках змогла большевицька керма здавлювати й нищити. Щоби закріпити цю можливість, треба було переселити чуже національне населення даної території московським елементом, а коли це було важко, позбавити його прадідівської території. Тому й використала большевицька керма оружний спротив Західної України, Литви, Латвії, Естонії, і йдучи по лінії свого законодавства виселила із тої території тисячі родин, а то й сотні осель, а на порожньому місці помістила московських «осадників».

Тепер «скачи враже, як пан каже». Коли це не вдавалося зробити швидко, а важка міжнародня ситуація вимагала пасивізації нутра держави, большевицька керма виселювала цілі національні території — татар, кубанців, донців і др. — поселяючи їх там, «де пси не добре-хують, а півні не допівають». Цими засобами завела большевицька керма «спокій» у державі, а щоби це утривалити, до цього послужила теж література, пропаганда, та преса.

Цим робом большевицька керма забезпечила московській нації панівне становище в цілому СССР — тепер ця нація — навіть стихійно — діє на всі прояви життя народів, що думають інакше і інакше хотіли б накреслити лінію життя та праці.

Щоби передати московській нації більше сили в її наступальному нівелюванні задумів інших народів, значиться, щоби компенсувати вроджений московській душі комплекс меншевартости, ціла опінієтворча машина (преса, радіо, театр, кіно, література й наука) говорить унісено про «силу русского народа», про «велич його духа». Тут лінія не ламається, «крутих поворотів» тут не буває. «Критика й самокритика» тут не дозволяється.

Це одна прикмета панівної нації СССР служить піддержкою большевицькій кермі. Передавши практично життя у всіх його проявах підо вплив московської більшості, використовує большевицька верхівка ще одну прикмету — а саме різку нестійкість змісту емоційної площині московської маси, значиться, водночас і почувань її одиниць, чим в'яжеться можливість «за планом» верхівки перескачувати різко з одного змісту в другий, навіть діаметрально протилежний — напр. із хвилевої злоби до цієї верхівки до захоплення нею; із тихих «у чотири очі» висловлюваних погроз до «громогласних» заяв вірности, беззастережної лояльності, при чому попадати навіть у «екстаз овації величному Сталіну», на якого годину раніше кидалося громи обид і прокльонів. Розцінка цього перескоку диктowана індивідуальним чистошкурним своїм інтересом. Це бачите скрізь по цілому терені СССР на т. зв. свободі і в тюремному житті. Це можете вичитати в довоєнній московській літературі (включно з першим доровоєнним періодом). Ті жахливі, неожидані для нерусского перескоки, можна бачити кожного дня. Наприкл. нерусский живе начебто на дружній стопі із русским; він відкрито висловлює свої думки і нагло підо впливом якогось найпростішого імпульсу — русский біжить до опер-уполномоченого, чи «кума» зробити на нерусского важкий донос про бунт, контрреволюцію, тощо. І далі вже починається «дело» (допроси, протоколи, новий присуд, чи БУР). Інший приклад: нерусский дістає посилиki і обдаровує русского тютюном, коржиками і іншими ласощами. Русский розсипається в похвалах для нерусского, з прини-

жинням своєї гідності служить йому (як казалося на тюремному жаргоні, стає його «шестъоркою») та ці посили зупинилися, за ними й гостинці — і ситуація різко міняється. Замість дружби русский «закадичний друг» стає для нерусского найбільшим ворогом, лає його, поривається до бійки, гляди — і зробить на нього капітальний донос. І щоби спекатися біди, неруский зичить ласощі у другого такого, як він, і робить гостинця «руssкому другові» і ситуація вмить міняється; він зразу для нерусского «шестъорка»! Цю непостійність, змінність настроїв, знали західні українці, та другі чужинці, і коли рішилися на страйки у Воркуті, Норильську, і других пунктах, про що згадано вище, вони усунули із своїх рядів москалів, павіть цих, що хотіли з ними разом штрайкувати, пустивши їх за зону.

Отже цю прикмету вміла большевицька керма по мистецьки використати. Безпосередньо в часі найбільш грізного режиму приходить амнестія (практична для битовиків, або пізніше словна для політичних) і наче під діянням чародійної палички вся настроєва база зміняється. «Русская маса» стає вірною, підданчою, служхняною, рабською. Зародки бунту щезли, неначе їх «біс злизав». Хитрі потягнення робило начальство в лягерах завжди. Бувало, якийсь малій чоловічок з того складу напркл. надзвирател «довірочно» розкаже якусь цікаву історію, напркл: «начальство получило вже прикази организовать массовое освобождение. Это верно; я сам их читал.» Але на запит, коли це станеться слідує відповідь: «Но знаете, я вам добросовестно сказал все, а ви лезете дальше. Извините, этого я сказать не смею» і додає: «но ви молчите, никому ни слова, а то мне будет...» Вилупивши очі дивуються русскі арештанті, що — мовляв — «з나їшлася чесна душа». «Тайна», як звичайно буває, летом близкавиці біжить по бараках, по робітнях, по кутках, жил-і раб-зони. Загальний підйом. Ура правительству! Начальство всміхається привітно, клепле по плечах. Та бувало таке, що в масі арештантів з'являлися інші конклюзії: «на х... нам работать, все равно ідем

на свободу. Работа дураков любить! — і кількість відкакчиків від роботи зростає. Дехто поладає в карцер, дехто навіть у БУР. Тоді знову йде секрет; якийсь надзиратель «знає», що через тиждень-два приходить новий надзор і новий ковбой — грізний; він вам «сукини дити», покаже. І зразу покірність рабів на овиді. А начальство стає мовчазним, понурим, грізним. «Перегнули лямку, — бурмолять русачки, — не льзя же так. Теперь, вот чего, і освобождения не будет...» «Сел сволоч, ето правильно — каже другий, — но я убил би ето падло». І справді вбив би, коли б цей арештант попав йому тепер під руки. А другі помогли б. «Русская душа»!

Душа.

Низку цих синтетичних ескізів хочу завершити коротким оглядом духових інтенцій арештантів у советських тюрмах і лагерах. Животіючи в жахливих умовинах на кривавій площі лагерного будня, в монотонній безнадійності, шукали вони відпруження, площі оперття. Для московських кримінальних злочинців справа була легка; духових інтересів у них не було. Коли ще не наступив розподіл статей, одинокою метою кожного із них було добитися сексуального задоволення, в країщому ще випадку знасилувати опірну жінку. Їх розривкою була теж гра в самодіяльні карти з різною метою виграної і відправа добути чиось власність, при цьому насильстві мали помагати цьому щасливцеві «товариши гри». Н. пр. приїхав свіжий етап у лагер, і між його членами були люди краще одягнені. Їх оглянула з усіх боків «шпан» й рішила того, чи другого чоловіка ограбити з його одежі; от за цю одежду ішла гра. Після гри йшли грачі до даного чоловіка юрбою — і безцеремонно грабили його. Опірного побили, бо начальство не ставало в обороні покривденого. Гра в карти інколи «окрилювала» бандитів, коли йшло про право заколоти ножами вибраного чоловіка. Тоді кожен із бандитів рвавася добути для себе це право. Н. пр. жадають бандити від кухаря в лагерному шпи-

талику (стачіонарі) тільки й тільки «котлеток». Кухар дістав усього 150 гр. мяса для хворих і відказав їм. Цього ж дня впали бандити юрбою до кухні стачіонара, і один із них заколов кухаря 18-и ударями ножа. Інтервенція з «вахти» прийшла на місце злочину в годину гісля його довершення. Або: здоровий бандит жадає в амбулаторії від лікаря звільнення від роботи на наступний день. Лікар має від начальства визначений «контингент»: 4-6 осіб; ці місця сставляє для тяжко хворих і — зрозуміло — бандитові відказує. В ефекті — життя його виграв один із цих «героїв» — другі помогли. Інший випадок: бандити жадають від лікарів наркотиків, лікар відказує і його життя стає трофеєм для «удалого мелодца». В кожного із цих молодих людей ціла грудна клітка й руки, у декого навіть черевна площа й горішня частина ніг у татуажі і ескізи хреста й церкви чергаються з картинами голих жінок — і поруч того сентенції: «никогда не забуду мати родну», але й (у жінок): «Дам жизнь за горячую...» Шукайте ключа зробити з цього синтезу!

Старі представники панівного народу присіли, не рвутися до таких геройств, як їхня молодь, хоч у їх молодечих спогадах є такий же архівальний матеріал. В релігійному відношенні вони типові формалісти, але вважають, що ізза визнання віри, «не стоит» терпіти. На запит, чи вони моляться, відповів мені один інтелігент: «молися втай!» — і в найкращому випадку голову ховав у покривало, щоб ніхто не бачив його молитви. Здебільша й цього не робив. Фанатиками були сектанти, але їх фанатизм був опертій на наїvnій інтерпретації тексту св. Письма. За вияснення одного слова ломають кспії. Витривалості однак у тому фанатизмі не видно; із фанатичної віри часто падуть у вояовничий атеїзм.

Контрастом до них є представники Європи; Українці, Прибалтійці, одиниці із сателітних держав. Основою їх духового змісту є підкорення себе ідеалові, нарівні молодих і старих. Залюбки згадують ідейне мимуле, з жаром, хоч інколи з страхом, концепують май-

бутнє. А головно — шукають опори в Богові, Богоматері. Моляться прилюдно й одверто — головно Українці — шукають тісної духової сполучки із священниками. Бували випадки, коли на різні погрози та грубі завваги начальства не дозволили переривати собі молитви. «Господю тепер з далеко більшим Паном від вас!» — сказав один молодий Українець начальникові і — сів за те на два місяці в БУР. Українці священники — справжні герої. Виконуючи свої священичі обов'язки, не дають залякати себе погрозами, карцером, БУР-ом.

Лагерне начальство вело безупинно гостру акцію проти віри й віруючих людей. На «дуже опірних» була й куля конвоя, що її вживано при найбільш благій нагоді.

Та ні переслідування, ні погрози, ні карі, ні агітація, ні — в останніх місяцях моого побуту в лагерях — реферати на антирелігійні теми не ломали цих людей. Навпаки — вони ще трердіше, сильніше держалися Бога й вірили в те, що під знам'ям Хреста переможуть урешті царство Сатани.

Кінець

Передрук недозволений!

